

САД

повість

Розділ перший

НОВИЙ УЧЕНЬ

Наша школа — найкраща в містечку. Не думайте, що я хвастаюсь,— справді найкраща. Вона зовсім нова-новісінька, її ж тільки цього літа збудували. Вона має аж два поверхи, вікна в ній величезні та світлі, а коридор такий широкий, що хоч би й десятеро школярів стали в шеренгу й отак побігли, і то б ніхто за стіну не зачепився.

Як підеш тим коридором, то з обох боків побачиш двері й двері,— багато дверей. То все — класи. А на другому поверсі вчительська кімната, кабінет директора, фізкультурний зал і в самому кутку, праворуч,— наш клас.

Еге ж, з усіх класів тільки наш четвертий «А» на другому поверсі. Я ніскілечки не хвастаюсь, наш класний керівник Захар Іванович так і сказав:

— Діти, пам'ятайте, наш клас помістили недалеко від директорського кабінету, бо всі вчителі певні, що четвертий «А» буде найбільш дисциплінований і не заважатиме працювати.

Після цього ті учні, які найбільше кричать та балуються на перервах, зажурились. А Савка Чубчик сказав мені:

— Нічого, я на перервах буду бігати на перший поверх!

Цей Чубчик такий: зробить щось погане, а коли вчитель питає: «Хто це зробив?», — то ніколи не признається. І таке обличчя скорчить, наче він найтихіший з-поміж усіх. А коли буває не вивчить уроку і одержить двійку, то матері скаржитися, що він усе чистісінько знав, а вчитель йому двійку неправильно поставив.

За все це Савку не люблять у класі.

Ну, от. А мене звати Музиченко Петро. Тільки це неправильне прізвище, бо ніякої музики я не вмію. Хіба, може, на гребінці? Я здорово граю на гребінці. Приладнаю між зубчиками папірець, притулю до губів і дму. Воно й грає. Можна ще на пищику із стрючка жовтої акації. А ви не вмієте? Треба тільки вишкребти нігтем із стрючка зернятка і знову стулити обидві половинки. От вам і пищик!

А щоб на інструменті якому — не вмію. Так що який я Музиченко? От коли б було Малюченко, бо я малювати дуже люблю. Як змалюю грушу або яблуко, пофарбую жовтим і червоним олівцем, хвостик — зеленим — і мов справжнє! Або школу змалюю, греблю, а біля неї електростанцію, а з школи учні йдуть.

Мати як побачили — вчися, кажуть, синку, в тебе хист від природи...

І вчителі так кажуть. Захар Іванович візьме малюнок, простягне перед собою руку й довго мовчки дивиться. А потім і каже:

— Вогник у тебе є, Музиченко. Художником будеш. Треба тільки добре вчитися.

Сьогодні як тільки я прийшов у клас, то зразу й побачив, що в нас новий учень. На четвертій парті, поряд з Чубчиком, було вільне місце, то він там і сів. Усім нам було цікаво, як звати нового товариша і звідки він. Ми всі його оточили й почали розпитувати. Треба ж і йому розказати про вчителів і про себе.

Але новий товариш був, як видно, небалакучий, дивився спідлоба. Ми тільки дізнались, що він — Юра Якимчук і батько його працюватиме в нашому колгоспі садоводом.

Та й довго нам говорити було ніколи.

Задзеленчав дзвоник, увійшов Захар Іванович. Ми всі дружно встали. Один тільки Якимчук підвівся з запізненням, та ще й кришкою парти стукнув на весь клас.

— А в нас новий школяр! — голосно сповістив Чубчик.

— Та невже? — посміхнувся вчитель. — Уперше чую.

Ми всі засміялися, бо хто ж як не Захар Іванович приймав у наш клас нового учня?

— Ну, Якимчук, — сказав учитель, — ти вже, напевно, познайомився з новими своїми товаришами? А своїм місцем на парті задоволений?

— Задоволений,— кивнув той головою і озирнувся назад. Йому, мабуть, хотілося сісти аж на останній парті, на «камчатці».

На великій перерві всі школярі вискочили надвір, грають у довгої лози або в партизанів. А Якимчук мовчки стоїть біля дверей, дивиться.

— Ходімо гратися!— запрошую його.— Давай у квача!

А він чи скривився, чи посміхнувся, та й промовив:

— І що там цікавого — в квача? Не люблю цієї гри. А в партизанів хіба так треба гратись?

Я аж розсердився:

— Подумаєш! Як же? Що ж ти любиш?

Він потер долонею лоба і з погордою, як мені здалося, сказав:

— Таємниці люблю.

І — ні слова. Отакий він чудний якийсь... Тільки помітив я, що товаришує він із Стьопою Проценком. Розповідали, що вони — сусіди. Батько Якимчука недавно приїхав у наше містечко. Стьопа Проценко низенький, волосся в нього їжачком. Улітку він з товаришами майстрував вітрильний корабель і лагодився пливти відкривати якийсь невідомий острів.

Я бачив, як на перерві Якимчук обняв Стьопу, і вони про віщось палко говорили. До мене долинули слова Стьопи:

— А що будемо робити взимку, як усе замете снігом?

А Якимчук відповів:

— Теплі землянки можна викопати.

Це вже було дуже, дуже цікаво! Де землянки? Навіщо?

З школи я повертався з Тимком Степуною. Йшли ми повз великий пустир, зарослий хашами колючого терну, дерези та непрохідного високого бур'яну. Я нічого в світі не боюся, а все ж таки ввечері страшно йти самому повз цей пустир. Там водяться дикі коти і колись, кажуть, ховалися злодії.

От ми йдемо з Тимком, озирнулись, а за нами далеченько так чимчикує Якимчук з Проценком. Ми вже проминули пустир, а вони тільки-но до нього дійшли.

Тимко й каже:

— Давай подождемо.

Зупинилися ми. Глянули...

Що воно? Нікого на дорозі не було. Мов крізь землю

провалилися Якимчук з Проценком. Та невже ж вони на пустир завернули?

Я дивився на Тимка, Тимко — на мене. Потім Тимко тихенько свиснув.

— А що, не я казав? — пошепки промовив він. — Куди вони поділися?

— Мабуть, завернули на пустир, — нерішуче відповів я.

— На пустир? А що їм там треба? Смеркатиме скоро. Зненацька Степура взяв мене за рукав.

— Ти не чув? Немов щось протупотіло?

— Ні, не чув.

— А мені здалося, хтось пройшов повз нас.

— Не вигадуй, — засміявся я. — Ми побачили б.

— А може, Якимчук надів шапку-невидимку?

Звичайно, Тимко жартував. Але... Невже вони пішли на пустир? Проти ночі?!

Розділ другий

ПРО ТЕ, ЯК Я ВИРІШИВ СТАТИ ВІДМІННИКОМ, І ПРО ВСЮДИХІД ТИМКА СТЕПУРИ

Приходжу я додому, а в хаті повно людей. Бригадири з колгоспу поприходили, ланкові, дід Гарасим, а ще батько Тимка Степури — коваль з колгоспівської кузні, тітка Олена Митрофанівна — та, що в неї найбільше кукурудзи вродило в колгоспі...

Стрічає мене мати, така весела, в новому убранні.

— Ну, синку, — каже, — привітай і ти мене.

Та й показала газету. Глянув я, а в газеті портрет матері! І підпис: «Докія Петрівна Музиченко, голова колгоспу імені Леніна». А тут же поряд і статтю про наш колгосп надруковано. І в тій статті розповідалося, як моя мати працює в колгоспі і як зуміла організувати людей на чесний труд, щоб зробити наше колгоспне життя ще кращим.

Зрадів я дуже за матір, обняв її й поцілував. І така в грудях гордість прокинулась — ось яка в мене мати, а я — її син!

Глянув я ще раз на портрет — посміхається до мене

мати з газети, як жива, наче зараз промовить: «Ну, Петрусь, ось які ми з тобою!»

Аж раптом мене ніби щось укололо в самісіньке серце. Це ж про матір написано, і це материн портрет у газеті, а що ж про тебе, школяра четвертого «А», Петра Музиченка, можна гарного сказати? Та про тебе ж навіть у стінній піонерській газеті ніде й слова не знайдеш! Нічим хвалитися!

Глянь у щоденник — там самі трійки, хіба тільки з поведінки п'ятірка. А воно ж соромно — як не тобі, то матері твоєї соромно, що в неї син усього тільки на трояках їздить!..

От і радісно мені за матусю, і почуваю, що трохи ніяково їй у вічі дивитись. А тут, мов навмисно, вона питає мене:

— А чим же ти, синку, мене порадуєш?

Я аж похнюпився: приніс сьогодні з школи дві трійки.

— Ось, мамо,— кажу,— скоро й за мене зрадієте: відмінником стану!

І як сказав це, то враз мене наче що освітило. А й справді, чому я досі задніх пасу. Хіба я дурніший за всіх?.. Он і вчителі кажуть: «Вчися, Музиченко, будуть з тебе люди».

Тут я й замислився. Треба мені школу скінчити не інакше як на п'ятірках, бо, мабуть, троечників і в художній інститут не приймають. Який же, думаю, з троечника художник?

Пішов я в сусідню кімнату, сів за стіл і голову руками підпер. Дуже невесело мені стало. А за дверима чути, як вітають мою матір.

Глянув я перед себе, а на стіні портрет Леніна в дубовій рамці під склом. Тільки на тому портреті Ленін був зображений не дорослим, а як він ще в школі вчився — Володя Ульянов.

Згадалось мені, що Володя Ульянов завжди вчився найкраще від усіх. У нього ніколи-ніколи не було поганих оцінок.

Дивлюсь на портрет, і мені здається, що Ленін примружив очі й посміхається до мене, немов хоче спитати: «А чому ж ти, Музиченко, не п'ятірочник? Чому Наріжний та інші твої товариші йдуть у перших лавах, а ти плентаєшся у хвості?».

Наріжний Демко — це найкращий учень у четвер-

тому «А». Він голова ради піонерського загону, в нього по всіх предметах п'ятірки. Як почне перегортати щоденник, то аж в очах зарядіє від п'ятірок.

А чим він кращий за мене?

* *
*

Хоч завтра неділя, та я вирішив вивчити всі уроки сьогодні. Найважча для мене арифметика. Я розгорнув задачник і прочитав задачу. «В одному мішку було на 25 кг більше борошна, ніж у другому. Після того як з першого мішка взяли 16 кг борошна, а з другого невідому кількість, у першому мішку залишилося на 29 кг більше, ніж у другому. Скільки кілограмів борошна взяли з другого мішка?»

Першу дію я зробив дуже швидко. Від 25 відняв 16. Ага, тепер у першому мішку стало борошна лише на 9 кілограмів більше, ніж у другому. А далі...

Далі я не знав, що робити. Сидів, перечитуючи багато разів задачу, і гриз олівець. У моїй уяві стояли поряд два пузатих мішки. Я бачив навіть чиюсь руку з совком, яка брала з другого мішка борошно. Ось совок зачепив раз, удруге, втретє...

Здавалося, що рішення зовсім недалеко, так і миготить у голові, а от ніяк не спіймати його...

Потрібна якась зовсім проста догадка. Недарма ж так і задача зветься: задача-догадка.

Я поклав перед собою на столі шапку й картуз. Оце два мішки. В шапку вкинув два папірці з цифрами 16 і 9. Папірець із цифрою 16 вийняв. Так... А далі?

І знову я не знав, що треба робити далі.

Невже я не можу розв'язати задачі? А Наріжний уже, мабуть, розв'язав...

Я стиснув голову руками. Аж у висках заболіло.

На одну мить майнула думка: а може, піти в садок, на вулицю? Завтра ж неділя. Може, я завтра вирішу?

А два мішки з борошном стоять перед очима. Стривай! Ось із другого мішка взято один совок... Отже... Отже, в першому мішку на один совок стало борошна більше, ніж у другому. Ну, звичайно ж! Другий мішок зменшується, а в першому на стільки ж кілограмів лишається більше... $29 - 9 = 20$. Двадцять кілограмів!

Я зазираю на останню сторінку задачника, де вміщено відповіді. Ні, відповіді на цю задачу немає. Але я вже знаю, твердо знаю, що не помиляюсь. Мені стає легко й весело на серці. «Вирішив! Вирішив!» стукає радісна думка...

Ось вона, та догадка, яку я спочатку ніяк не міг упіймати!

Я згортаю задачник, зошит і берусь за географію. Що задано?

«На Новій Землі. Полювання на тюленів на криголамі... Риболовецькі промисли...»

Непривітний острів... Холодні хвилі б'ються об чорні скелі... Сніг, крига... І навіть тут, у цьому крижаному царстві, живуть, працюють, вчаться наші мужні радянські люди. Я заглиблююсь у книжку...

Уранці в неділю я пішов до Тимка Степури. Живе він недалеко від мене, відразу ж за райвиконкомом.

Тимка в хаті не було, та я знаю, де його шукати. Не інакше, як у сараї. Там у нього майстерня.

Шкода, що ви ніколи не були в цій майстерні! Тимко ж у нас винахідник. Одного разу він змайстрував парашут власної конструкції і стрибнув з сарая.

Добре, що підмостив купу соломи, а то звихнув би ногу. Все обійшлося гаразд.

А то ще намислив Тимко зробити таку машину, щоб поливала городи. І зробив! Поставиш її в діжку з водою, почнеш качати, а з труби на всі боки б'є рясний дощ.

— Як виросту, — хвалився Тимко, — то збудую такий агрегат, що робитиме хмари і викликатиме дощ. Цей агрегат буде працювати в морі і обертатиме воду на пару. Так що над морем день і ніч стоятимуть важкі дощові хмари. Спеціальна електрична машина розсилатиме їх по всій країні.

Тимко стояв біля верстата і рубанком завзято стругав дошку. Пахучі соснові стружки закрученими стьождками вискакували з-під гострого леза.

— А що ти робиш? — питаю.

Тимко хитро мені підморгнув — так, мовляв, і скажу тобі. Нехай покортити!

Та бачу, що йому й самому хочеться швидше розповісти про нову свою вигадку. От він поклав рубанок і каже:

— Гаразд. Нікому б не сказав, та ти мій друг і товариш. Хочу я зробити всюдихід!

І дістав з-під верстата дві пари дерев'яних коліс.

— А що ж воно,— питаю,— за всюдихід? Танк такий, чи що?

— Еге ж,— відказує Тимко,— тільки схожий на танк, а конструкція зовсім нова, моя власна. Це буде така машина. Заліз у неї і поїхав. Спереду і з боків віконця, щоб спостерігати. Через непролазні хащі можна продертися. А на відкритому місці пропелер приладнується.

Тут він нахилився до мене й зашепотів:

— Думаю поїхати мандрувати. І знаєш куди? На пустир! Треба обслідувати цю недосліджену землю. Всюдихід спереду загострений. Ну, ясно, що він, як клином, буде пробивати колючі кущі терну та бур'янів. А мандрівника, що сидить у машині, не зачепить жодна колючка. Думаю ще кулемет приладнати — бува нападуть тигри...

— Вигадаєш, тигри!

— А от і не смійся. Про диких котів забув? Знаєш, скільки їх там, на пустирі!

Та я зовсім і не думав сміятися. Мені дуже сподобалась Тимкова вигадка. Я любив свого товариша. Він завжди щось майстрував, щось вигадував, мріяв про дивні машини...

— Слухай, Тимко,— кажу.— А можна мені з тобою поїхати?

Він подивився на мене та й питає:

— А ти не боїшся? У хащах все може трапитись... Усякі небезпечні пригоди...

— Хіба ж я боягуз?

— Добре, поїдемо вдвох!

У сараї в Тимка повно-повнісінько всіляких чудесних речей. У кутку лежать якісь труби — рівні й покручені, колесо із справжнього німецького мотоцикла, старий мотор, сувої іржавого дроту, мідний стакан від снаряда, велосипедний руль, кусок шланга... А на столику біля саморобного дерев'яного верстата різні інструменти: пилка, молотки, кусачки, обценьки, рубанки, свердла...

Мені теж кортіло похвастатись перед товаришем. Я згадав про свій намір стати відмінником. Правду сказати, я ще не виправив жодної трійки, та вже уявляв, як усі здивуються в класі, коли я завжди відповідатиму тільки на п'ятірку.

У Тимка були гірші діла, ніж у мене. Він мав аж дві двійки.

— А знаєш, Тимошо,— спитав я,— хто з тобою розмовляє?

— Петро Музиченко.

— Ні, трохи не так. П'ятірочник Петро Музиченко. Тимко зареготав:

— Ні, і це не так! Шестірочник! Три та три й буде шість. А я вже маю четвірку. Рахувати вмієш? Скільки буде два плюс два?

— Ні, ти покинь смішки,— серйозно промовив я. — Ось побачиш.

І я розповів другові про своє рішення.

Він подумав і махнув рукою:

— Не вийде в тебе!

Мені стало досадно від цих слів. Невже Тимко думає, що я нездатний гарно вчитися?

— А чому ж це «не вийде»?

— А тому, що набридне. Захочеться погратися, в кіно піти...

— Я й гратимусь. І в кіно ходитиму. Тільки спочатку вивчу уроки. Тимко, давай удвох готувати уроки? Хочеш? Що ти не знатимеш — я допоможу, а ти — мені...

— Я згодний,— відповів Тимко.— Тільки сьогодні мені ніколи. Бачиш, що будую всюдихід. Ти ж уже вирішив задачу? Ну, і дай списати, якщо хочеш допомогти.

— Такий з тебе відмінник! — пробурчав я.

— Ну, і нехай! — сказав сердито Тимко.— Схочу, то й сам вирішу.

Розділ третій

ТАЄМНИЧА ЦУРКА, УРОК ГЕОГРАФІЇ І ЛЯЛЬКА

Що не кажіть, а новий наш учень Юрко Якимчук і справді якийсь таємничий хлопець. Цікаво було б знати, про віщо він усе думає? Майже ніколи не грається...

Сьогодні я заскочив на великій перерві в клас. Глядь, стоїть Якимчук біля вікна і пильно дивиться кудись у далечінь. Та я відразу здогадався, що його цікавить.

Якимчук побачив мене і чомусь збентежився. Крутнувся і вийшов з класу.

Я підійшов до вікна. Звичайно ж, він дивився на пустир. І не так собі дивився, а щось спостерігав. І, мабуть, щось дуже важливе й таємне, бо інакше чого ж він так збентежився?

А треба вам сказати, що з вікна нашого класу, з другого поверху, увесь пустир як на долоні. Він одразу ж починається за школою. Від шкільного подвір'я пустир відокремлює лише неглибокий, але довгий яр, повний лопухів та кропиви.

Що ж таке спостерігав Якимчук?

Став я біля вікна, дивлюся. Весь пустир наче якісь непрохідні джунглі. Справжнє море колючих тернових кущів, високого бур'яну, дереви... З вікна видно яри з довгими глинищами, долинки, так само зарослі зеленими хащами.

Був початок вересня, отже, зелень ще не встигла зблякнути, тільки де-не-де на схилах яру жовтіди прогалини спаленої сонцем трави. Вдалині, мабуть, за кілометр звідси, росло самітне напівсухе дерево. Воно стриміло посеред пустиря, немов якесь опудало.

Оце й усе. Місцина дика, занедбана. Однак я не побачив нічого незвичайного.

— А може, Якимчук чекав з пустиря якогось сигналу? — вголос подумав я.

Раптом моя нога наступила на щось тверде. Я нахилився і підняв білу обстругану паличку.

Ні, це була не зовсім звичайна паличка. Навіть не паличка, а цурка, трохи довша за шкільний олівець. Вона була вся в зазубринах, зроблених ножом. Я мовчки уважно розглядав ці таємничі помітки, але нічого не розумів.

Та в мене не було ніякого сумніву, що цурку щойно загубив Якимчук. Я сховав її в кишеню й вирішив поки що нікому не розповідати про свою знахідку, навіть Тимкові Степурі.

На четвертому уроці в нас була географія. В клас увійшов Захар Іванович, а за ним Демко Наріжний ніс величезну карту.

На війні Захар Іванович був танкістом і на дозвіллі часто розповідав нам, як наші танки громили німецьких фашистів.

Мені подобається, що він завжди стрункий, і що і досі у військовому кітелі з білим комірцем, і що завжди розмовляє з нами, як з дорослими, хоч і зве нас іноді дітьми.

Я ніколи не чув, щоб він кричав, та ми завжди його слухались. Коли він робив комусь зауваження, то той, що завинив, ладен був крізь землю провалитись. І хтозна-чому так соромно слухати зауваження від Захара Івановича. Скаже зовсім спокійним голосом, а гляне так, наче читає кожную твою думку.

Доки Наріжний і ще один учень вішали на дошці карту, Захар Іванович пройшовся між рядами парт і зупинився біля Савки Чубчика.

— Це чия парта? — спитав він.

Чубчик устав.

— Моя.

Тоді вчитель звернувся до Якимчука, який сидів поруч, на цій же парті:

— Чия це парта?

— Моя! — відповів, встаючи, Якимчук.

— Так, — промовив Захар Іванович. — Отже, виходить, не тільки Чубчикова, а й Якимчукова.

Потім він звернувся до всіх учнів:

— А ви як думаєте, чия це парта?

— Наша! — гукнуло кілька голосів.

— Чуєш, Чубчик, — сказав Захар Іванович, — вони кажуть — «наша». Вірно це?

— Вірно, — відповів Чубчик і щось затулив на парті долонею.

— Правильно, парта наша, — вів далі вчитель. — Твоя, моя, всіх нас. Народна власність. Ти, Чубчик, закінчиш школу, але за цією партою сидітимуть інші учні, а потім ще інші. Адже так? Яке ж ти маєш право псувати народне добро? Прийми руку. Цього не сховаєш.

І ми побачили що на парті біліла свіжа борозенка, мабуть, від кишенькового ножа.

Чубчик хотів щось сказати: «Це не я» або «Я сам не знаю, хто це мені порізав парту», але, глянувши у вічі Захарові Івановичу, пробурмотів:

— Я більше не буду...

— Такої обіцянки мало, — промовив учитель. — Радянська Конституція зобов'язує нас берегти, шанувати народну власність. Щоб завтра цієї борозни на парті не було. Сідай.

Він розкрив класний журнал.

— Степура!

Я бачив, як почервонів Тимко. Це була вірна ознака, що він не вивчив уроку і зовсім не сподівався, що його сьогодні викличе вчитель.

Він підійшов до карти й глянув на учнів, намагаючись посміхнутись. Але усмішка в Тимка вийшла дуже кисла, наче він вкусив зеленого яблука.

Так і трапилось. Нічогісінько не знав Степура. Захар Іванович подивився на нього і сказав тихо, з сумом у голосі:

— Шкода, Тимко. Не хочеш вчитися, а хлопець ти здібний. Який же з тебе буде винахідник, коли ти погано вчишся? Щоб зробити якусь машину, потрібні великі знання й уперта праця. Винахідники — передові люди. А ти пасеш задніх. Сідай!

Я дуже здивувався: звідки Захар Іванович знає, що Тимко хоче бути винахідником? Здивувався й Тимко. Я бачив, як у нього піднялися від подиву брови.

Мені дуже хотілось, щоб учитель викликав мене. Адже я добре вивчив урок.

Коли це враз Захар Іванович глянув мені просто у вічі й посміхнувся.

— А от Музиченко,— сказав він,— по-справжньому вирішив стати відмінником.

Я аж нестямився.

— Та звідки ви знаєте, Захаре Івановичу? — вихопилось у мене.

— Глянув на тебе й дізнався,— знову посміхнувся вчитель.— Ну, Петре, йди до карти.

Я весело схопився з місця.

— Діти, зараз Музиченко покаже нам на фізичній карті низовини, височини та гори нашої Батьківщини...

Тільки-но проказав це Захар Іванович, як у мене відразу зник мій гарний настрій... Учитель спитав те, чого я не знав. Мені враз згадалось, що про низовини та гори я прочитав усього один раз чи двічі, а в карту й не зазірнув.

Я взяв указку. Дмухнув на неї. Провів пальцем з краю в край. Та знав, що це не врятує мене. До дзвінка ще далеко — ой, як далеко!..

— Захаре Івановичу,— раптом кажу я голосно,— цьо-

го ж на сьогодні не загадували. Це ми вчили ще на тому тижні.

А Захар Іванович:

— Вірно. Для того й учили, щоб знати. Чи, може, ти думаєш, що повинен пам'ятати тільки останній урок, а що було раніше — геть з голови?

Може, я так і не думав, та тільки анічогісінько з минулих уроків не знав. З гір згадав тільки Урал та Кавказ, але не назвав жодної низовини чи височини.

— Може, так і сьогоднішнє завдання знаєш? — спитав учитель. — Ану, розкажи нам про полярне промислове господарство.

Ну, тут я вже був на своєму конику. Все розповів. І про полювання на тюленів, і як ловлять оселедці та тріску. І Нову Землю та Кольський півострів ураз показав на карті.

— Що ж, Музиченко, — промовив учитель, — сьогоднішній урок знаєш на п'ятірку. Та я тобі не поставлю ніякої відмітки, доки не повториш минулого завдання.

Отаке! Ех, важко стати відмінником!

Однак мене дуже підбадьорило, що я і задачу можу вирішити, і уроки на п'ятірку вивчити. Тепер я вже був у цьому певний.

Після уроків я затримався з хлопцями — малював заголовки до піонерської газети. З школи ми вийшли втрох: я, Тимко й Чубчик.

— У тебе, мабуть, є замазка і клей, — сказав Тимкові Чубчик. — Даси мені. Я ту борозенку замажу і зверху всю парту вкрию лаком.

Так ми йшли вулицею. Аж чуємо — за парканом хтось мугиче.

— Отут Якимчук живе, — каже Тимко.

Він притулився оком до дірки в паркані і враз махнув нам рукою.

— А йдіть сюди! — зашепотів.

Я глянув крізь дірку й побачив Якимчука. Він сидів на ослінчику в садку під кущем і...

Що ви думаєте? Нізачо не вгадаєте, що він робив!

Хлопець з клаптиків матерії шив ляльку. Я добре її роздивився. Це була велика лялька в червоній спідничці і в жовтій кофтині. Обличчя — з білого полотна, і на ньому ще не було намальовано ні очей, ні рота.

Ми всі троє так і пирхнули зо сміху — Якимчук грається в ляльки!

Степура перший штовхнув хвіртку і вскочив у садок. Я — за ним, а за мною — Чубчик. Якимчук схопився з ослінчика й сховав ляльку за спину.

— Ану, покажи,— насмішкувато вигукнув Чубчик. — Ти не ховайся, ми вже бачили!

— Якщо бачили, то йдіть собі! — похмуро промовив Якимчук.

— Тепер відомо, чому ти в квача не любиш,— сказав я.— У тебе ж лялька є!

— Баю-бай, спать не заважай! — заспівав глузливо Тимко.

У цю мить я кинувся до Якимчука і спритно вихопив у нього з-за спини ляльку.

— Оце така твоя таємниця! — І я підняв ляльку вгору, гуликаючи її.

Хлопець стрибнув до мене віднімати свою іграшку. І відняв би, та я пошпурих її на стежку. Лялька впала просто в калюжу. Якимчук глянув на мене.

Цієї хвилини з ганку хати пролунав чийсь голос, мабуть, Якимчукового батька, і ми троє, залишивши хлопця, вискочили на вулицю...

Серед ночі я прокинувся, і враз пригадалось, як Якимчук глянув на мене, коли я пошпурих його ляльку в калюжу. Великі карі очі мого товариша з докором дивились на мене з темряви. Чому я так запам'ятав цей погляд? Чому він так стривожив мене?

Розділ четвертий

ПРО НАШУ ВОЖАТУ І ПРО МАЛЮНОК У ГАЗЕТИ

День у мене почався радісно. Я одержав на уроці неживої природи п'ятірку. Ех, знав би Захар Іванович, як я вчив уроки! Сів до столу й нікуди, аж доки не вивчив усього, що було задано. А як хотілося побігти до Тимка Степури глянути на його всюдихід, як хотілося піти в кіно!

У коридорі до мене підійшла на перерві Маруся, наша піонервожата. Шкода, що ви не знаєте нашої Марусі.

Вона завідує лабораторією в колгоспі. Не хата, а справжній музей! Скільки там зібрано різних колекцій: і корисних рослин, і рослин-бур'янів, і шкідливих комах, і насіння. В кутках стоять снопи пшениці, жита й ячменю з наших ланів, на мотузках висять разки яровизованої картоплі, на столі лежать велетенські буряки. А поруч — кок-сагиз і те, що з нього виробляють.

Тільки я не про це, а про Марусю. Вона дуже весела, сміхотлива і майстер на всі руки: найкраще грає в шахи, найкраще їздить на лижах, керує хоровим гуртком, пише вірші, декламує, грає на баяні. З нею піонери ходять на екскурсії, в кіно, з нею ми збирали колоски, виловлювали на полі ховрахів.

Ми їй розповідаємо всі свої таємниці. В школі у нас багато піонерів, та вожата кожного знає — і як звати, і як він вчиться, і як живе, і які книжки читає, і чим цікавиться.

Маруся з школярами влаштували в піонерській кімнаті «цитрусарій». Це ми так, жартуючи, зовемо куток, де в горшках ростуть лимони й апельсини — взагалі всілякі цитрусові, як називає їх Демко Наріжний, найперший ботанік і садовод.

От підійшла до мене Маруся й каже:

— Я хочу з тобою поговорити, Петре. Ходімо.

— А про віщо? — питаю.

— Ходімо, ходімо, — посміхається Маруся, — зараз скажу.

Прийшли ми в піонерську кімнату. Тут, крім нас, нікого не було. Посідали ми в «цитрусарії» на ослоні.

— Ось що, — каже вожата, — розмовляла я сьогодні з Захаром Івановичем. Хвалить він тебе, Петре. Починаєш ти свої трійки виправляти. Тільки це, каже, початок. Треба тобі й далі як слід працювати, по-піонерському.

Тут я все чистісінько й розповів Марусі: як вирішив стати відмінником, і як учу уроки, і навіть про те, як хотілося мені вчора піти погуляти, а от не пішов.

А вона глянула на мене та й промовила:

— Погано зробив, що не пішов гуляти.

— Отакої, — кажу, — я ж уроки вчив, аж голова замакітрилась!

— А тому вона й замакітрилась, — посміхається Маруся, — що не вмієш ти правильно організувати свою

роботу. На все треба знайти час — і на вивчення уроків, і на відпочинок. Ти собі склав розпорядок дня?

Вона вирвала з записної книжки аркушик і подала мені.

— Ану, бери олівець, пиши. Давай допоможу. Ось я, наприклад, працюю і в колгоспній лабораторії, і в школі, і лекції читаю колгоспникам, і сама вчусь. У мене на все вистачає часу, бо я виробила собі твердий розпорядок на кожний день.

От ми поміркували з Марусею, і я записав усі її поради. Коли вставати, в які години вчити уроки, коли — відпочинок і розваги, коли — читання цікавої книжки.

Стривайте, це ще не все. Маруся поклатла мені раптом руку на плече й зазирнула у вічі.

— Ти дружиш із Тимком Степурою? — питає.

— Дружу.

— А як ти допомагаєш йому виправити двійки?

— Як же йому допоможеш, коли він не хоче?

Глянув я на вожату, а вона посмутнішала, стала задумлива.

— То й лихо, що не хоче. Захоплюється своїми винаходами, а про те й не подумає, що без знання ніякої машини не зробиш. Слухай, Петре, — каже, — ти член редколегії піонерської стінгазети?

— Атож. Я ж наче головний художник.

— Треба, щоб ти намалював у газеті Степуру, — каже Маруся. — Це таке тобі піонерське завдання. Думала комусь іншому доручити, та у всіх зараз інша робота є.

А я нічого спочатку не зрозумів.

— Як же його намалювати? — дивуюсь. — Навіщо? Портрет, чи що?

— Намалюєш його поруч з двійкою, — мовить вожата. — А в двійки — очі, ніс, руки й ніжки. І Степура тримає двійку за руку. А внизу треба зробити підпис: «Тимко Степура з своєю приятелькою». Зрозумів тепер?

Я глянув на Марусю й чомусь почервонів.

— Ні, — кажу, — я не намалюю цього.

— Чому?

— Ну... той... Тимко ж мій товариш, мій друг...

У Марусі замиготіли в очах якісь іскорки, і вона гаряче промовила:

— Якщо ви справжні друзі, чому ж ти боїшся ска-

зати своєму другові правду? Та й краще за тебе хто намалює? Ніхто. Ти ж у нас художник. Ти хотів допомогти Тимкові виправитись. Допомагали й інші піонери. Але виявилось, що Степура просто не хоче вчитися. Ми йому говорили про це на піонерському зборі, він дав обіцянку, що буде вчитися, і не виконав її. Може, малюнок у стінгазеті примусить його замислитись.

— Примусить, — похапцем промовив я, — тільки... тільки нехай хтось інший намалює...

Я розумію, що Тимко дуже розгнівається на мене за малюнок.

Несміливо глянув на Марусю. Мені здалося, що в її очах була і насмішка, і ще щось — може, Маруся зневажає мене?..

— Ех ти ж, піонер! — промовила вона. — «Друг»! Хай, мовляв, у друга хоч десяток двійок, аби тільки він не розгнівався на мене! Оце, по-твоєму, дружба? Ну що ж, якщо не хочеш, намалює хтось інший. А ти біжи мерщій до Тимка: «Тимошечко, на тебе хочуть карикатуру намалювати! Бачиш, який я друг — попередив тебе!» Так, Петре?

— Ні, Марусю, не так, — тихо відповів я.

Ой, і образливо ж було слухати такі слова. Невже Маруся й справді думає, що я такий? Авжеж, мабуть, так і думає — я ж тільки що сам відмовився зробити малюнок.

Ну, щоб довго не розказувати, просто скажу: змалював я таки Тимка з двійкою. У мене й зараз є цей малюнок. Ось гляньте!

Газету вивісили в піонерській кімнаті біля вікна, і в ній на найвиднішому місці був мій малюнок. Біля газети юрмою піонери — читають, сміються. А я сів собі в кутку й сиджу. Уроки ще не починались. Знаю, що ось зараз має прийти Тимко.

Аж ось і він. Мабуть, йому вже розповіли про малюнок, бо Тимко так і кинувся до газети. Глянув я на товариша, і мені враз стало боязно. Скільки дружив я з Степурою, а тут — розсердиться він на мене — і кінець нашої дружбі!

Раптом у мене майнула думка сказати Тимкові, що я не хотів малювати, та, мовляв, що було мені робити, коли таке піонерське завдання. Але я відразу ж і відкинув цю думку; адже це неправда, я ж після розмови

з Марусею сам таки погодився намалювати Степуру з двійкою.

Ось Тимко глянув на малюнок, озирнувся, і враз наші очі зустрілись. Він хутко підійшов до мене.

— Правду кажуть,— чомусь дуже тихо спитав він,— що це ти намалював мене?

— Правду,— відповів я.

Тимко хвилинку мовчав. Його, мабуть, дуже вразило, що я так ураз просто признався. Потім він почервонів, навіть вуха почервоніли, і вигукнув:

— Друг! Товариш! А я, дурний, товаришував з тобою, думав, що ти...

— Що ти думав? — не дав я йому доказати. — А хіба малюнок брехливий? Усе ж правда, по-чесному. Двійок у тебе повний щоденник.

— Ти в чужі щоденники не зазираєш, — промовив Тимко.

— Він не чужий, — сказав я. — Ми ж товариші з тобою й піонери.

— Були товаришами! — вигукнув Тимко. — А тепер ти мені не товариш!

Він повернувся і вийшов з кімнати.

Ну от! Я ж так і знав, що трапиться в мене з Тимком сварка! «Не товариш!» Отак дружили... Гірко мені стало. Аж сльози навернулись на очі.

Розділ п'ятий

ПРО СИГНАЛИ ПО РАДІО І ПРО ТЕ, ЯК Я ПОРУШИВ РОЗПОРЯДОК ДНЯ

Якось я намацав у кишені щось тверде. Та це ж цурка! А я й забув про неї! Звичайна цурка з зазубринами, яку загубив Якимчук.

Ні, правду кажучи, не зовсім звичайна. Ніяк мені не зрозуміло, що воно за помітки на цурці? Після історії з лялькою я вже не вбачав у нашому новому учневі ніякої таємничості, а все ж не йшло з голови, що Юрій Якимчук має якийсь зв'язок з пустирем.

А може, треба віддати йому цю знахідку? Може, це для нього потрібна річ? Тільки ж він мені нічого не ска-

же. Після того, як я пошпурив у грязюку його ляльку, він не хоче на мене і дивиться. Сердиться.

Якийсь голос підказує мені, що треба підійти до товариша й помиритись. Хіба я не розумію, що образив хлопця? Правда, дуже смішно, що він, учень четвертого класу, бавиться в ляльки. А все ж таки не треба було кидати ляльку в багно.

Та, проте, я не підійшов до нього. Роздивляюся цурку, а в цей час де й узялася Маруся.

— Ану, покажи й мені, Петре.

Тут я все й розповів про Якимчука. Все, що думав про нього: і про те, як він сказав мені, що любить таємниці, і про те, як він із школи пішов на пустир, і про ляльку.

Маруся дуже зацікавилась і навіть попросила в мене цурку.

Увечері в нас був піонерський збір. В «цитрусарії» засвітили велику електричну лампу.

— Уявіть собі,— жартував Наріжний,— що це яскраве вогнище в непрохідному цитрусовому лісі.

В коло ввійшла Маруся. По тому, як вона посміхалась і як блищали її очі, ми догадалися, що готується щось цікаве.

— Багато піонерів просять мене,— почала вожата,— влаштувати якусь цікаву гру, в якій би взяли участь всі загони. І от коли рада дружини обговорювала це питання, до нас прибіг комсомолец, учень восьмого класу Дмитро Савченко. Він був дуже стривожений. Як відомо, Савченко радіоаматор. Несподівано він упіймав якісь таємничі позивні. Хтось гукав на допомогу: «Sos, sos, sos!»

Маруся замовкла і глянула на всіх нас, а ми — нічого. Така напружена тиша стояла в піонерській кімнаті, що, здавалось, чути було, як цитрусові тягнуть сік з вологої землі в горшках. Усі ми просто перестали дихати: що ж то за таємниче «sos» почув Савченко? Адже це так закликають на допомогу, коли гине в морі якийсь корабель.

— За кілька хвилин,— продовжувала Маруся,— позивні повторились, і чийсь голос вигукнув кілька речень. Савченко їх запам'ятав і відразу ж записав до книжечки.

Поруч з Марусею став високий хлопець, вийняв записну книжечку і прочитав:

— «Sos, sos, sos! На країну Яблуневію напав король Будяк з своїми дикими ордами. Короля охороняє банда

головорізів — реп'яхи, кропива, дурман, дереза... Sos, sos, sos!...»

Савченко закрив книжечку і сказав:

— А далі щось захарчало, загуло, і нічого не можна було розібрати.

Тільки аж тепер немов вітрець дмухнув. Школярі заворушилися, загомоніли, зашемрали. Всі ми зрозуміли, що це починається гра. Але в уяві виникала загадкова країна Яблуневія і дикі орди лютого короля Будяка.

— Піонери! — голосно сказала Маруся. — Попередня розвідка встановила, що Яблуневія знаходиться зовсім близько біля нашої школи. Вона ось тут.

Вожата навстіж розчинила вікно і показала рукою в темряву.

— Пустир! — вихопилось у мене.

— Так, зараз це пустир, — промовила Маруся. — А колись був розсадник, де росли сотні маленьких саджанців яблунь і груш. Пройшли фашистські танки — все знищили, все зрівняли з землею. Гітлерівські солдати рили там окопи й бліндажі. А згодом усе заросло бур'яном і дерезою. Я думаю, що це наша піонерська справа оголосити королеві Будякові з його військом нещадну війну.

Тут ми загукали, заплескали в долоні, а потім узяв слово Демко Наріжний. Він говорив про те, що воювати з королем Будяком справа нелегка. Треба спочатку послати в Яблуневію розвідників, які б вивідали, що за сили у ворога і де вони розташовані. Може, якомусь розвідникові пощастить побачити і самого короля Будяка і відмітити на карті, де знаходиться його штаб.

— Запишіть мене розвідником! — гукнув я.

Але виявилось, що спочатку треба організувати наш військовий штаб, який керуватиме боями. Штаб формуватиме і загони бійців. Потрібно придбати і зброю. Як же інакше, — без зброї воювати не можна!

А зброя така: заступи, сокири, кирки, залізні граблі. Доведеться ж викорчовувати дерезу, куші терну, нищити бур'яни та кропиву. Справді нелегке діло. Зате ж і цікаве. Що як мені пощастить захопити в полон короля Будяка?!

— Ще дуже важлива умова, — сказала Маруся. — В кого є хоч одна двійка, того ми не можемо взяти на війну з Будяком. Отож, треба допомогти тим, хто має погані оцінки, швидше їх виправити. Крім того, кожному з нас треба навчитись визначати на карті місце, де ти перебу-

ваеш, навчитись подавати команду рукою, розпізнавати дорожні знаки, передавати прапорцями азбуку Морзе...

Я бачив, як посмутнів Тимко Степура. Мабуть, він згадав про свої двійки.

У відчинене вікно влетів якийсь нічний волохатий метелик і почав кружляти навколо лампи. З його крилець обсипався легкий, ледве помітний пилок.

— Це з пустиря,— шепнув Савка Чубчик. — Може, його підслав король Будяк, щоб підслухав наші розмови?

Кінці пальців у Чубчика були коричневі — він сьогодні ремонтував парту, і фарба ще не обмилася.

Наприкінці збору я бачив, як Маруся підійшла до Якимчука й віддала йому цурку з зазубринками. Потім вони відійшли од школярів і почали про віщось тихо розмовляти. Коли дивлюсь — підбіг до них ще й Стьопа Проценко. І почали вже розмовляти втрьох.

От коли всі розходились додому, я й питаю в Марусі:

— А що, то його цурка?

— Його.

— А про віщо ви ото розмовляли?

Маруся засміялась та й каже:

— Ач, який цікавий! А ти сам спитай про це в Якимчука. Може, він тобі й скаже.

Та хоч як було мені цікаво, але я не зважився питати. Тільки здогадався, що, мабуть, Юрко розповів вожатій про якусь свою таємницю.

...Тепер я не міг дочекатись кожного збору загону. І всі так, навіть Чубчик. Ще б пак! Ніколи ще не бувало в нас таких цікавих зборів.

Ми всі гуртом вивчали і азбуку Морзе, і дорожні знаки юного розвідника. Всі ми стали ну просто як слідопити. І хто воно видумав оті дорожні знаки? От здорово вигадав!

Ідеш, наприклад, вузькою стежкою в лісі, коли глядь: стоять отак дві палички . Як літера «Х» — правда? Хто не розуміє, то й уваги ніякої не зверне, а юному розвідникові добре відомо, що це значить: «Далі йти не можна».

Або квадрат з чотирьох паличок, а в ньому стріла. Це значить: «Тут лист».

Та хіба тільки це? Я швидко вивчив усі знаки. І «Тут брід», і «Попереду небезпека», і «Я чекаю тебе»... і ще багато інших.

Навчився я визначати на карті місце свого перебування, навчився подавати команду рукою. От тільки з аз-

букою Морзе у мене слабувало. Та нічого, Маруся каже, що потрібна практика.

Маруся допомогла мені скласти розпорядок дня — і діло пішло на лад. Я встигав вивчати уроки, і ще в мене лишався час і на відпочинок, і на гулянку з товаришами. В усіх піонерів теж є такий розпорядок, і скласти його навчила Маруся.

У мене з'явилися перші дві п'ятірки — з арифметики і неживої природи. Я дуже зрадів їм, наче це були мої друзі, яких я давно не бачив. А Маруся тільки посміхається, каже мені:

— Ти, Петрусь, радій не п'ятіркам, а тому, що добре вивчив урок, що з кожним днем набуваєш собі знання.

Одно тільки мулить мені на серці. Знаєте, що? Розбилася наша дружба з Тимком Степурою. Він і досі одвертається від мене, не хоче зі мною й балакати. Гнівається за малюнок у стінгазеті.

Проте малюнок допоміг: у Тимка вже немає двійок, виправив. Правда, не зовсім виправив, бо вчитися став на трійки, п'ятірок у нього немає. А все ж таки він тепер має право брати участь у війні з королем Будяком.

А найбільше допомогло Тимкові те, що увечері в школі Захар Іванович і кращі школярі-відмінники почали щодня займатися з відстаючими.

Ех, а от мені було недавно... Не хотів про це розповідати, та що ж, хочу все по правді.

Приніс я з школи книжку «Тимур і його команда». Нашвидку пообідав і став читати. Уже й смеркло, а я все читаю, ніяк не одірвусь. Тільки й одірвався, щоб засвітити електрику. Мати була у правлінні колгоспу на зборах, а я все читаю й читаю.

Глянув на годинник, а воно вже десять годин вечора. А я ж іще жодного уроку не вивчив. Бачу, що порушив увесь свій розпорядок дня. Схопився за книжки — задача трапилась важка, ледве розв'язав. Треба ж іще й домашнє завдання написати «Осіння робота в колгоспі».

Розгорнув зошит, думаю—з чого почати? І чому воно в домашньому завданні найважчий завжди початок? Може, почати з того, як наш піонерський загін збирав колоски?..

Спека... Все поле рясніє від школярів. Стомився, хочу відпочити. Сів біля копиці. Коли хтось гукає в мене над вухом: «Багато назбирав колосків?» Здрігнувся я й побачив матір. Вона сміється:

— Що з тобою, Петрику?

Тут я зрозумів, що заснув над зошитом. Еге ж, добре матері сміятись...

Та нічого не поробиш, довелося лягати спати.

На світанку я прокинувся і враз згадав, що в мене не написане домашнє завдання. А сьогодні треба подати його Захарові Івановичу.

Прислухався. Тиша. Мати спить у сусідній кімнаті. Я встав і причинив двері. Вредні ці двері — з рипом. Хоч як тихенько не причиняй, а обов'язково зариплять. Тоненько так, ехидно, наче приспівують: «А що-о ти ро-обиш?»

Завмер я, прислухався знову. Ні, тиша. Засвітив електрику, прикрив лампочку газетою й сів писати...

Розвиднілось. Але завдання було вже майже дописане. Тільки чому це не чути матері? Адже вона завжди рано встає.

Підійшов до дверей, зазирнув у сусідню кімнату. Матері немає. Ліжко її порожнє...

І я зрозумів, що мати встала сьогодні ще раніше за мене і вже пішла поратись до колгоспу — на птахоферму, в свинарник, до корів...

Прийшла вона увечері, як і завжди, весела й бадьора, а я весь день ходив мов сновида, дуже хотілося спати, на уроках слухав не уважно...

А наступного дня трапився дивний і таємничий випадок, про який я зараз вам розповім.

Розділ шостий

ПРО НАШУ РОЗВІДКУ І ПЕРШІ ТАЄМНИЦІ НА ПУСТИРІ

Тимка Степуру покликала Маруся й питає:

— Ти хоробрий піонер чи боягуз?

Ну, звісно, Тимко відповів, що він ніколи не був боягузом. Тоді, дивлюсь, подає вожата йому карту, розгортає її перед самісіньким Тимковим носом і каже:

— Ось, Тимко, тобі бойове завдання. На цій карті позначено маршрут. Ось тут чотирикутником відмічено будинок, а в ньому живе школяр, з яким ти повинен завтра піти на розвідку. Атож, треба проникнути на пустир і по-

значити на карті розташування ворога — де бур'яни, де хаші дерези та терну. Відмітиш яри, горби. Та водночас дізнайся й про ґрунт: де глина, каміння, де гарна земля. Усе відмітиш на карті. Спочатку знайдеш будинок, де живе школяр, з яким підеш у розвідку.

Признаюсь вам — стало мені заздрісно: і я хотів би піти в розвідку. А вожата, коли пішов Тимко, питає мене:

— Що, Петрусю, і досі сердиться на тебе Степура за малюнок?

— Ще й як сердиться,— кажу,— не хоче зі мною товаришувати.

Посміхнулась Маруся — от, мовляв, який!

Наступний день був вихідний. Я давно вже вивчив уроки і роздумував, куди б мені піти. Може, в ліс? А може, на пустир?

Що як і справді піти на пустир? Атож, візьму олівець, папір і таку карту намалюю — куди Тимкові!

Коли це — тук-тук-тук! Хтось тихенько постукав у вікно. Глянув я — Тимко! Еге ж, стоїть під вікном Тимко Степура і робить мені знаки, щоб я вийшов до нього.

Ой, і зрадів же я! Що ж, думаю, трапилось? Мабуть, прийшов Тимко миритись.

Прожогом вискочив надвір. А Тимко тримає в руках аркуш паперу з маршрутом, що йому дала вожата, і каже:

— Виходить, що в цьому будинку живе школяр, з яким мені йти сьогодні на пустир. Так що цей школяр — ти. Хоч і сердитий я на тебе, та що поробиш — бойове завдання, збирайся.

— Тимошечко! — вихопилось у мене. — От здорово! Давай руку. Мир?

— Та вже ж, — каже, — хай буде мир. Колись і я на тебе щось намалюю. Швидше збирайся. Уже мотор завдений.

— Який мотор?

— На всюдиході, — відповідає Тимко, — удвох поїдемо на пустир.

Я — вистрибом, як цап. І радісно мені, і цікаво.

Прийшли в сарай до Тимка. І справді, стоїть всюдихід, зовсім готовий рушити. Чудернацька машина, схожа на халабуду, яку поставили на коліщата. Ніс у всюдихода клином, спереду гвіздком прибито пропелер, з двох боків поблискують склом віконця.

— Ну, що, — питає Тимко, — подобається тобі?

— Подобається,— кажу,— тільки ніяк не розберу, чи воно танк, чи літак. Навіщо цей пропелер?

— Ех ти ж! — насупився Тимко.— Пропелер на те, щоб угвинчувався в повітря. Розумієш? Тільки це не літак, а такий... Як тобі сказати? Ну, такий танк, що може перелітати через перешкоди. Аеротанк-всюдихід.

— От ніколи не чув про таке.

— Тому й не чув,— мовить Тимко,— що це зовсім новий винахід моєї конструкції. Ну, швидше, залазь.

Він відчинив дверцята, і я вліз усередину всюдихода. Та й тісно ж тут було! І повернутись не можна.

За мною вліз і Тимко. Він стояв попереду, я — ззаду.

— Вперед! — скомандував мій товариш, і ми рушили.

Дна у всюдихода не було. Звісно, не було в ньому та-кож ніякого мотора. Замість мотора — наші ноги й руки. Ми йшли вперед і такечки рухали машину. Добре, що вона легенька, з фанери. Виходило, що ми несли на собі халабуду. Та, проте, було дуже цікаво, бо уявлялось, що мчимо ми на розвідку в аеротанку.

Мчали, правда, дуже повільно, наче ноги наші були сплутані. До того ж одного разу Тимко зазівався, і всюдихід наскочив на стовпа. Правда, аварії ніякої не трапилось, бо відразу ж наші мотори заглохли.

Городами, обминаючи вулиці, ми дісталися до пустиря. Тут почалася така чащоба з терну та дерези, що всюдихід наш дуже захекався і мотори почали плутатись і спотикатись.

— Дротяні загорожі,— промовив Тимко.— Стоп!

Він витяг з кишені папір і відмітив на ньому непрохідне місце.

— Треба наш всюдихід удосконалити,— запропонував я.— Знаєш, як? Приладнати сокиру і заступ. Тоді від цих дротяних загорож нічого не залишиться.

— А правда, — погодився Тимко.— Тоді наша машина пройде. Тільки ж це довга пісня. Бойове завдання треба виконати зараз.

Ми вилізли з халабуди, чи той, із всюдихода, і перетягли його через кущі. Та далі було не краще. Почалися справжні джунглі.

— Нічого, — сказав бадьоро Тимко, — я вдосконалю свій аеротанк. А зараз залишимо його тут, а самі поповземо вперед. Треба ж скласти карту розташування

ворожих сил. Може, десь недалеко штаб короля Будяка.

Я погодився з Степурою, і ми поповзли вперед, мов ящірки.

Здорово дряпається терен — і чому на ньому стільки колючок? Кішка своїми пазурами отак не вдряпне, як ця рослина. Треба прочитати в підручнику, до якої родини належить терен — мабуть, до родини когтистих.

Ото повземо ми так з Тимком, робимо помітки на карті. Коли це дивимось — щось біліє за кушем. Підповзли ближче. Серед тернових кущів галявинка. А на галявинці...

Ми перезирнулись. Що воно? Вбито в землю кілочок, на ньому білий кінський череп з вишкіреними зубами.

— Знак! — прошепотів я. — Чуеш, Тимко, це якийсь таємничий знак.

Степура мовчить і тривожно позирає то на мене, то на череп.

— Безумовно, — нарешті мовить, — це якийсь умовний знак. Хто його тут поставив? Га, Петько? Як ти думаєш? Що він означає?

Навколо тиша. Перша срібна павутинка пролітає в повітрі. Ніде нікого. Тільки ми на глухому пустирі, серед непрохідних хащ, і цей таємничий череп.

А може, десь поблизу причаївся хтось невідомий? Може, він стежить за нами?

Мабуть, ці думки водночас приходять нам у голову, бо ми разом озираємось.

Високо над пустирем пролітає з карканням одинокий ворон. І наче у відповідь йому десь у дерезі почулося котяче нявкання.

— Ликий кіт! — шепочу я.

— Ні, це тигр! — так само пошепки відповідає Тимко. — Ех, шкода, не захопили ми кулемета.

Він підіймає з землі камінь. Ховає його до кишени.

— Про всякий випадок.

На карті ми уважно позначаємо галявину з черепом. Повземо далі. Тимко зачепився за колючку і порвав сорочку.

— Добре, що стару одягнув, — каже він.

— Перша рана, здобута у війні з королем Будяком, — намагаюсь я пожартувати. Та це більше для того, щоб підбадьорити себе.

— Сила в цього короля велика, — каже Тимко. — Що терен та дереза, а що й бур'ян. Поглянь, скільки його. Мабуть, король Будяк зібрав на цьому пустирі бур'яни з усього світу. Аж не віриться, що тут був колись розсадник плодкових дерев.

— А ось як візьмемось усією школою, — відповідаю, — то жодної бур'янини не залишиться. Знову буде цвісти країна Яблуневія. А ми перші розвідники в цій боротьбі. Правда ж?

— Авжеж.

— Тимку, а ти вже не гніваєшся? За... за малюнок?..

Тимко глянув на мене спідлоба і враз несподівано посміхнувся. Я розумію — мир!

Перед нами довга канава, заросла полином і глухою кропивою. Це колишні німецькі окопи. В канаві я знайшов діряву німецьку каску. Ми з Тимком розглянули її, потім я пошпурив каску в кущі.

— Те ж буде і з королем Будяком! — зауважив Тимко.

Доки він позначає на карті окопи, я йду вперед і, вражений, зупиняюсь. У невеличкому вибалку, серед терну й бур'янів, росте похила низенька яблунька. Мабуть, єдина, вціліла від колишнього розсадника. Але вражає мене інше: яблуньку дбайливо обкопано навколо, а стовбур акуратно обмазано глиною.

Підходить Тимко. Він вражений так само, як і я.

— Тут хтось є поблизу, — каже він. — Хто? Ну, ясно ж, що невідомий живе тут, на пустирі, і це він поставив таємничий знак з кінським черепом, він обкопав яблуньку і, мабуть, зібрав з неї і урожай. Ще й...

Він не доказав, підбіг до яблуньки і зірвав невеличке яблуко, яке досі залишилось на гілці і якого я не помітив.

— Перший трофей! — збуджено шепоче Тимко. — Віддамо вожатій у наш штаб.

Схвильовані, ми поверталися назад, до всюдихода. Завдання було виконано. Ми навіть не сподівалися, що наша розвідка буде такою вдалою.

Ось і місце, де залишився наш аеротанк. На глиняному ґрунті сліди від наших ніг. Поламані гіллячки дерези, зім'ятий бур'ян.

Але чому так збентежено озирається навколо Тимко?

— Ось тут він був, — розгублено проказує мій товариш. — Ось тут ми його залишили...

Озираюсь і я. Всюдихода немає. Всюдихід зник.

Я ПОТРАПЛЯЮ В ПАСТКУ

Вожата дуже задоволена з нашої розвідки. Найбільше їй сподобалась карта. Ми з Тимком розмалювали її зеленим і синім. А глинища позначили жовтою фарбою.

— Скоро в наступ,— каже Маруся.— Невистачає ще заступів. У колгоспній кузні незабаром зроблять.

У сусідньому містечку в розсаднику вже замовлено саджанці яблуні і груш.

Одного тільки не розповіли ми вожатій: про зникнення всюдихода. Так ми умовились з Тимком — про це нікому ні слова. Самі подумайте, хіба нам не соромно, що невідомий ворог захопив у розвідників аеротанк? Що ж ми за розвідники! Гави, та й тільки. От хто ми з Тимком, а не розвідники.

Зникнення всюдихода не дає мені спокою. І от я надумав знову піти після уроків на пустир. Мені здавалось, що я обов'язково натраплю на цікавий слід і знайду нашу машину.

Свій намір я приховав від Тимка. Якби я знав, що зі мною трапиться, то, звісно, не пішов би сам. А то була думка знайти всудихід і тоді похвалитись про це Тимкові і всім товаришам — ось, мовляв, який я розвідник!

Прийшов додому, пообідав, поклав на полицю книжки, а сам подався на город. З городу — через перелаз, місточком перейшов струмок і — на пустир.

Незабаром мене обступили високі бур'яни з тернами — військо лютого короля Будяка. Сонце вже схилялось на захід, скоро й вечір. Була тепла, ясна година. Якась пташка вицокувала в кущах — мабуть, вона скликала подруг лаштуватися летіти у вирій.

Здалека я побачив нашу школу. На другому поверсі золотили від сонця вікна. Тихо було й гарно, і аж ніскільки не страшно.

Я швидко знайшов те місце, де ми залишили з Тимком всудихід. І ось мені впало у вічі те, чого раніше не помітив ні я, ні Тимко: на тернових колючках висів клапоть вовни. Вона була сіра, трохи рудувата — собача, а то, може, і вовча. Авжеж, таки вовча — не інакше.

Я враз догадався, що її залишив отой невідомий, який

забрав всюдихід. Що ж, він був у вовчій шкірі, чи як? А може, з ним був величезний пес — вовкодав або приручений вовк?

Пригинаючись, а де й плазом я хоробро подався далі. А тернові кущі та дереза все густіше, все вище. Давно вже я проминув і кілочок з кінським черепом, і яблуньку. Почалися яри, окопи, зарослі бур'янами. Безлюдно навколо. І вже стало мені трохи страшнувато.

Незабаром я натрапив на ярок. На дні його дзвенів струмок. Я зрадів — звідси можна брати воду поливати майбутній молодий сад. Обов'язково треба помітити цей струмок на карті.

Коли це враз легкий вітрець дмухнув у мій бік і приніс запах диму. Дим! Десь недалеко є якесь житло — може, землянка невідомого...

Я озирнувся і враз побачив кроків за п'ятдесят легкий димок, який звивався вгору над хащами.

Що ж мені робити? Тікати чи йти вперед?

Ні. Я довго не роздумував. Адже я хоробрий розвідник. Треба тихенько повзти просто до того місця, де курить димок.

І я поповз.

Серце мое стукало швидко-швидко. Адже я був певний, що зараз побачу таємничого невідомого, мешканця пустиря. Може, мені навіть пощастить визволити всюдихід. Ото здивується Тимко!

Якихось п'ятдесят метрів я повз дуже довго. Вже почало вечоріти. І несподівано між кущів блиснуло яскравим язиком вогнище.

Я так і скам'янів, припавши до землі. А тоді ще обережніше підповз ближче.

Ящірка шмигає в траві зовсім нечутно. І вуж коли плазує, то й не почувеш. А я, мабуть, підліз до вогнища ще тихіше. Навіть дихати перестав.

Невідомий сидів біля вогнища. Я не міг бачити його обличчя, бо сидів він до мене спиною. У мене так і побіг морозець поза шкірою, бо невідомий був дуже страшний. На голові в нього було щось волохате, а замість одяжі на тулубі їжачилась вовна.

Я таки злякався, бо вже смеркало і нікогісінько ж навколо не було — тільки пустир та цей невідомий.

Я тихцем назад. Спочатку поповз, а потім схопився і почав бігти, продираючись крізь кущі.

Раптом я спіткнувся і стрімголов кудись полетів.

Хвилину з шелестом сипались на мене грудочки глини, а потім усе стихло. Я лежав на дні глибокої ями. Помацав себе — чи не вбився? Ні, живий. Хотів устати і аж застогнав від болю — страшенно заболіла нога. Не інакше, як вивихнув.

Десь високо вгорі замиготіла наді мною перша зірка. Ось уже й вечір. Тут, в ямі, було зовсім темно. Я зціпив зуби і, перемагаючи біль, усе-таки встав.

Обмацав стіни. Вони були круті — не вилізти. Та я ще надіявся, що якимось видряпаюсь нагору. Тільки з кожною хвилиною ця надія зникала. Яма глибока, стіни сторчові і обсипаються, немає за віщо й схопитись. Коли б хоч нога отак не боліла, а то при кожному русі наче хто проколював її багнетом.

Правду сказати, не дуже весело було мені в той час. Хотілось заплакати. Та хіба ж розвідники плачуть? Що б сказала Маруся, що б сказав Захар Іванович, коли б вони довідались, що піонер і учень четвертого класу нюні розпустив!

Тут я згадав, що в мене в кишені є ніжик. Я дуже зрадів. Тепер мені пощастить вилізти звідси.

Ножиком я став виколупувати в стіні заглибини, куди б могла стати нога. Треба зробити з десяток таких східців — і можна видряпатись.

Та ледве ступив на першу сходинку, як вона обвалилась і я впав, скрикнувши від болю.

Знову й знову викопував я сходинки, а вони обвалювались — ґрунт був сипучий, як пісок. Тут уперше й з'явилась у мене думка, що був би зі мною Тимко, він би врятував. Ех, пішов на розвідку без друга-товариша! А як згадалось, що й досі жодного уроку не вивчив на завтра, то вже й зовсім сумно стало. «Ну, Петре Музиченко, погана твоя музика, — думаю. — Отак і до ранку можна просидіти».

Що ж робити? Гукнути на допомогу? Хто ж почує? Тільки невідомий і почує. Він же не дуже далеко.

Та ніяк не хотілось мені здаватись. Хіба я вже переможений? Нехай потрапив до короля Будяка у полон, та можна ж звідси і втекти. Тільки як?

Вирішив я змагатися до останку, як справжній піонерський розвідник. «Хай хоч що, — думаю, — а видеруся з цієї клятої ями!»

Хоч і темно вже було, а треба ж обслідувати, куди я потрапив.

І що ви думаєте? Тільки подався трохи вбік, як побачив чорну круглу дірку. Таку, що й пройти в неї можна, трохи нагнувшись. Це був вхід до якоїсь печери.

Я дуже люблю читати книжки про всякі пригоди, про таємничі печери, а зараз стало мені трохи страшно, бо хтозна-що воно за печера — може, і не вилізеш звідси...

Обережно простяг руку і ступив уперед крок, другий... І знову не втримався — застогнав від болю в нозі. Рука моя намацала багато сухого бур'яну. Ним було встелено долівку, стіни печери теж обставлені високим бур'яном...

Тут було житло... В печері хтось жив...

Ой, Музиченко, куди ж ти потрапив? У пастку потрапив! Ось куди! Просто в лігво до невідомого з вовчою вовною на тулубі...

І раптом я так і завмер. Нагорі почулися кроки. Хтось ішов, важко дихаючи, продираючись через куші.

Я визирнув мерщій з печери. В сутінках стояла над ямою присадкувата волохата постать і, нахилившись, пильно дивилась на мене...

Розділ восьмий

ПРО ТЕ, ХТО БУВ НЕВІДОМИЙ, І ПРО ПЕРШИЙ БІЙ НА ПУСТИРІ

Очі в невідомого, здалося мені, світилися по-вовчому. Я не витримав того погляду і відступив у печеру.

Невідомий засопів, зашелестіла над ямою дереза. Хриплим голосом він гукнув:

— Гей, начальник штабу, до нас хтось потрапив! А йди сюди швидше! Де ти був?

І тоді хтось недалечко обізвався:

— Я на полювання ходив.

Знову почулися кроки. Тепер над моєю схованкою стояли двоє. Мені чутно було їхнє дихання.

Я здригнувся. Щось дуже знайоме було в голосі невідомого.

— Хто там? — знову гукнув він, нахилиючись над ямою.

Що це? Здається чи насправді?

— Якимчук? Ти? — вихопилось у мене.

— Ти? Музиченко? — почулось у відповідь.

Я радісно відгукнувся.

— Почекай, я спущу драбину, — сказав Якимчук.

Він довго шарудів угорі, потім в яму щось поповзло, обвалюючи грудочки глини. Вірьовочна драбина.

Сопучи, спустився до мене Юрко. На голові в нього стриміла вивернута шапка, одягнутий він був так само у вивернуту вовною наверх куртку.

За ним спустився ще хтось. У сутінках я спочатку не впізнав його, а потім радісно скрикнув:

— І ти тут, Стьопо?

Другий невідомий справді був Стьопа Проценко.

— Як ти потрапив сюди, Музиченко? — питає здивовано Юрко.

Я нашвидку розповів про свою пригоду.

— Це був колись німецький бліндаж, — розповідає Якимчук. — Я зробив у ньому собі землянку.

— Навіщо?

Юрко хвилину мовчить — мабуть, міркує: сказати мені чи ні? Потім питає:

— А ти знаєш, хто я?

— Якимчук Юрій.

— От і не знаєш. Я — двічі Герой Радянського Союзу Ковпак! А це не Стьопа, а мій вірний начальник штабу. А ти ким будеш?

— Я Музиченко, розвідник у війні з королем Будяком.

— Гаразд, — погоджується Юрко. — Я теж воюю за визволення Яблуневії. Я ж усі тутешні місця знаю, як свій зошит з арифметики. Розумієш — тут у нас партизанський край, а навколо ще німці — бур'яни та будяки. Ох, і б'ємо ж ми їх! А вчора Маруся каже: «Час тобі рушати звідси в рейд, бо скоро тут буде не партизанський край, а сад!»

— А нащо ти так одягнувся?

— А як же? Хіба ти не бачив портрета партизанського героя Ковпака? Він — у шапці, ще й така на ньому довга волохата доха... Хочеш, я тобі дам про нього прочитати книжку? Тут, у партизанських краях, і колгоспи були. Ми й пшеницю сіяли, і яблуньку знайшли. Це ми її в бур'янів відвоювали...

— А череп на кілочку бачив?

— То я поставив,— каже Юрко. — Небезпечне місце, там у нас було мінне поле. Ходім, пора додому.

— Нога болить.

Юрко співчутливо питає:

— Дуже? Вдарився, як падав? Ти, мабуть, зачепився за пенюк. Я на нього чіпляю вірьовочну драбину, як спускаюсь сюди.

З допомогою Юрка і Стьопа, стискуючи зуби, щоб не стогнати, помалу я видряплююсь з ями. Йти мені боляче, тому Юрко бере мене під руку й веде. Я спираюсь на нього, йому важко, але він не залишив мене, аж доки не довів додому.

Я згадую історію з лялькою, мені дуже соромно за свій вчинок. Тепла приязнь і вдячність до товариша народжуються в серці.

— То твоя цурка? — питаю на прощання. — Правда ж? Я її знайшов. Чому вона в зазубринках?

— Та то... розумієш, такими зарубками партизани відмічали свої трофеї. На папері ж писати не можна: конспі-ра-ція...

Про ляльку не згадую. Мовчу.

Біля хвіртки ми стоїмо якусь хвилину мовчки. Нарешті неспіливо питаю:

— А можна... можна мені прийти до тебе?

Якимчук зрадів:

— Приходь, коли хочеш, приходь.

Надворі вже темно. Блимають зорі. З пустиря віє теплий вітерець...

Ураз я пригадую про всюдихід, розповідаю про його зникнення.

Юрко тихо сміється.

— От історія... У мене всюдихід ваш. Я дуже здивувався, коли знайшов його. Він захований на пустирі в кущах...

Другого дня нога в мене вже не дуже боліла, і після уроків я пішов до Юрка. Він зрадів.

— От добре, що ти прийшов!

Мені дуже сподобалась кімнатка, в якій він жив. Вона була невеличка, чиста, в ній було прибрано, полицки застелені білими рушниками, на столі — глечик з айстрами. На стінах — портрети, відривний календар, розклад уроків, розпорядок дня. В кутку стояла етажерка з книжками. Ой, які ж тут були цікаві книжки! Про партизанів, про

льотчиків і моряків, про те, як радянські люди будували в тайзі місто й завод.

— Де ти дістав стільки книжок? — поцікавився я.

— Тато мені купує. А то ще ось...

Юрко подав мені копилку.

— Я збираю гроші, — сказав він, — а коли копилка сповнюється, то йду до книжкової крамниці й сам купую.

Ми почали розглядати малюнки в книжках. У цей час розчинилися двері й у кімнату вскочила дівчинка. Йй, мабуть, було років п'ять. Вона побачила мене й засоромилася. В руках у неї була велика лялька. Я відразу впізнав цю ляльку й почервонів.

— Йди сюди, Сасо, йди, — покликав Якимчук.

Дівчинка підбігла і пригорнулася до нього.

— Це моя сеструня, — сказав мій новий товариш. — Її звуть Саша, тільки вона не вимовляє літери «ш» і в неї виходить «Саса». То я її так і кличу...

Він замовк, а тоді тихо промовив:

— У нас же матері немає, її снарядом убило під час війни. А батькові ніколи, він на роботі. То ми з Сасою вдвох хазяйнуємо.

— Моя лялька хоче спати, — сказала дівчинка. — Я їй постільку зроблю...

Потім вона глянула на мене синіми оченятами й спитала:

— Ти сколяр? І мій братік Юра — сколяр. І я скоро піду в школу...

Незабаром прийшов і Тимко, якому я розповів про всі свої вчорашні пригоди. Він дуже зрадів, що знайшовся всюдихід.

А потім ми втрьох посідали вчити уроки.

Рано-вранці в неділю засурмила на шкільному подвір'ї піонерська сурма. Весело було дивитись, як шикувались наші загони. Вдарив барабан, і вся школа рушила в похід. У кожного заступ або сокира... З нами, звичайно, Маруся, Захар Іванович і інші вчителі.

Я йшов в одному ряду з Якимчуком, Стьопою Процен-

ком і Тимком Степуροю. Наріжний ніс піонерський прапор.

Йшли ми на пустир.

Бій з дикою армією короля Будяка почався. Школярі розташувалися величезним півколом. Пішла в хід наша грізна зброя — сокири й заступи. Падали підрубані під корінь тернові кущі. Старшокласники викорчували терен і дерезу з корінням, засипали колишні окопи й ями.

— Як ти думаєш, Юрко, — спитав я, — чи захопимо в полон короля Будяка?

— А куди він утече? — відповів Юрко. — Дивися, наші в тил заходять.

І справді, один піонерський загін, з заступами за плечима, вже атакував пустир з лівого флангу. Мов по команді, опустилися заступи і там теж почався бій.

Незабаром підійшли учениці. Граблями вони почали згрібати сухий бур'ян, зносити його до купи. Скоро запалало високе вогнище — тріщала дереза, бур'яни...

Вдвох з Юрком я зрубав і викорчував величезного тернового куща. У нього було таке міцне коріння, що довелося сокирою підрубувати. Так уп'явся в землю, немов спрут отой, що живе в морі і має вісім ніг. Тільки в цього куща було не вісім, а, мабуть, з двадцятєро ніг. А колючок і не полічити — не менш як тисяча.

Озиралися ми, а звільнену від хащів місцину школярі вже скопували заступами.

Вчителі й вожата порядкували роботою, посиляли допомогу туди, де було найважче. Вже були й поранені. Я бачив, як сестра Стьопа Проценка, учениця п'ятого класу, перев'язувала бинтом руку Чубчикові — подряпав терном.

Стьопа зліз на камінь і прапорцями сигналізував Марусі про перші одержані в бою перемоги. От здорово в нього виходило! Ну, чистісінько не прапорці, а ластівки — тільки пурх-пурх!

На узгір'ї кілька школярів працювали над похідною газетою. Звичайно там були й мої малюнки.

Ой, якби ви глянули на нас — скільки реп'яхів, реп'яшків та колючок поприлипало до наших штанів! А Захар Іванович жартує:

— Зараз будемо вивчати, як бур'яни розповсюджують своє насіння.

І він справді розповів, як сухий реп'ях з лопуха вчепився зайцеві в шерсть. І де не бігав заець, скрізь розсівав, сам того не знаючи, лопухове насіння.

Я натрапив на горбок, густо зарослий височезною кропивою.

— Хлопці,— гукнув Тимко,— в дванадцять ноль-ноль, тобто негайно, оволодіти Кропив'яною висотою!

Він перший кинувся в атаку на горбок із заступом наперевіс.

Кропиву ми викопували з корінням і складали в купу. Пожалили руки, дуже свербіло. Клята кропива таки вміє захищатись — так кусає, немов вогнем пече.

Маруся прийшла, похвалила нашу роботу.

— Молодці, взяли висоту з боєм!

Тут Юрій Якимчук витяг з кишені бінокля (і де він його дістав?), став на звільненому від кропиви горбку і почав дивитися в далечінь.

— Бачу штаб короля Будяка! — сказав він серйозно.

Потім він дав подивитись мені і Тимкові. Хоч я, правду кажучи, ніякого штабу не побачив, та все ж поважно сказав:

— Атож, звичайно, штаб, товаришу Ковпак!

Я з гордістю озирнувся. Гарно було дивитись на звільнену від бур'янів місцину. Радісно було думати, що в цій боротьбі з тернами є й моя частка впертої праці.

Захотілося сміятись, жартувати.

Глянув я на Тимка й кажу:

— Даю чесне піонерське, що тепер тут і твій всюдихід пройде.

— А ти не насміхайся,— промовив Тимко.— У нього трохи ще недосконала конструкція. Я перероблю.

— А мотори теж переробиш?

Він глянув на свої ноги.

— Як же їх переробити? І навіщо? Мотори надійні...

— Авжеж, єдина надійна частина в твоїй машині.

— Почекай, ось виросту, вивчуся...

І так він це сказав — і переконано, і заміряно, що я повірив. Виросте Тимко і зробить справді дуже цікавий і корисний винахід.

ЯК МИ САДИЛИ САД

Уже місяць ми воюємо з пустирем... чи то пак — з королем Будяком. От якби ви побачили, яку величезну площину звільнили ми від бур'янів і терну!

Вже небагато лишилося воювати. Я й Тимко дуже здружилися з Юрком. Гарний він хлопець, оцей Якимчук!

Недавно в нас був дуже цікавий збір: обговорювали, який має бути наш майбутній сад. Та ні, краще сказати — не сад, а парк. Яких ми яблунь насадимо, яких груш, абрикосів, слив, вишень!

Навколо саду вирішили посадити захисну смугу з акацій, кленів, берез. Ці дерева густим поясом захищатимуть наш сад од вітрів.

Уже скрізь на звільненій площі покопано ямки, розплановано алеї.

Лишилося ще звільнити від бур'янів узгір'я. Там найбільша гущина.

Ми вчотирьох — я, Тимко, Стьопа Проценко і Якимчук — уже другий день шукаємо штаб короля Будяка.

Тимко вже зневірився в розшуках — не знайдемо, каже. Але Юрко підбадьорює. Він запевняє, що сам на власні очі бачив короля Будяка, тільки забув те місце.

Одного разу з забутого бліндажа вискочив дикий кіт. Здоровенний. Я кинув у нього камінцем, та не влучив. А Тимко каже:

— Давайте влаштуємо полювання. Кіт десь поблизу сховався, куди йому тікати.

От ми продираємось крізь хаші високої дерези. І раптом вийшли на галявинку. Вийшли й зупинились. Перед нами купа сірого каміння, а біля неї...

Так, це був він, король Будяк!

Він був височезний і широколистий. Колючки на ньому стриміли на всі боки, як на їжаків. Колись у нього була червона колюча голова, а зараз будяк уже відцвів і голова його скидалась на глечичок, напханий бавовною. Навколо стояла охорона: теж будяки, тільки нижчі на зріст.

У нас був заступ і ми викопали короля Будяка з корінням. Я добре поколов собі руки. Та все ж таки взяли

короля в полон! Зняли ремінці з штанів, обв'язали Будяка, припнули до заступа й понесли в наш штаб.

Того ж дня вожата вивісила в школі наказ, в якому від імені нашого бойового штабу висловлювалась нам, кращим розвідникам, подяка.

Зараз цей будячище стоїть засохлий за склом у шафі в піонерській кімнаті. Щоб усі бачили, які будяки росли на пустирі!

А ще через два тижні увесь пустир було зовсім звільнено від бур'янів, терен викорчовано, окопи й бліндажі позасипувано.

У жовтні, коли дерева вже стояли голі і птахи відлетіли в теплі краї, наші піонери з Марусею привезли перший грузовик, повен-повнісінький саджанців яблунь і груш.

Струнками рядами садили ми молоді яблуньки. Це було ще цікавіше, ніж нищити бур'яни. Коріння в саджанців ніжне, жовте, з пасмом волосинок-мочок. Захар Іванович пояснював, як треба садити. Руками розправляли ми корінці, присипали їх пухкою землею. Заступами біля кожного деревця робили лунки, щоб затримувалась дощова вода.

Е, думаєте, що це дурниці — посадити саджанець! Треба ж не так собі тикнути в землю — рости! Ні, треба й корінці, які пошкоджені, рівенько підрізати, зрівняти. І щоб шийка коренева була трошечки вище від поверхні землі.

А спочатку у виритій ямі ми забивали в дно кілок. Тимко Степура зробив гарну довбню — замашну, зручну.

— Моя власна конструкція! — хвалився він.

Кілків привезли багато — повнісіньку машину. Їх треба було обтесати, щоб кожний кілок був гладенький, круглий і загострений.

Обтесував кілки Стьопа Проценко з своєю ланкою. Весело було дивитись, як школярі цюкали сокирами. Навколо так і летіли сучки та куски кори.

— А поглянь, — кажу Юркові, — як твій начальник штабу теше! І де він отак навчився?

Потім, коли вже кілка забито, ми прив'язували до нього посаджене деревце вгорі і вниз, щоб не розхитував вітер. Захар Іванович вчив нас прив'язувати «вісімкою», схожою на крендель.

Ще краще пішло діло, як нам почав допомагати Яків Романович, Юрків батько. Адже він працював у колгоспі садоводом і добре знав, як треба садити деревця. Він такий швидкий, непосидючий, увесь час з люлькою, пихкає димком, поспішає, і все в нього йде на лад, і скрізь його можна побачити. То, дивись, перевіряє, чи не глибоко посаджено яблуньку, то показує, як краще зробити лунку чи забити кілка, а то, глянь, вчить, як треба замішувати бовтанку — розчин, в який ми вмочуємо корінці саджанців.

Це нас Яків Романович навчив робити садильні дошки, щоб ми не помилялись і не дуже глибоко садили деревця.

Одного разу він зупинився біля мене й Юрка, подивився, як ми садимо, як пальцями притискуємо землю до корінців. Став навколішки і рукою помацав, чи немає порожняви між корінням. А тоді схопився, пихнув люлькою:

— Справжнісінькі садівники! Вас би й Мічурін похвалив!

Сказав і побіг. Я бачив, як весело заблищали в мого товариша очі; він дуже гордився похвалою свого батька.

«Ось ми садимо ці саджанці,— подумав я,— а який же тут буде сад років через вісім, коли вже почнуть родити яблуні й груші. Ото краса!»

Ми й абрикосів посадили, і слив. Захар Іванович каже, що сливи повинні вродити ще раніше — через п'ять років. За сливами їздили в колгосп у Мгар. Це таке село над Сулою. Мгарські угорки солодкі, і кісточки у них так і вилущуються, як горіхи.

Увесь сад обсадили навколо вишнями — простими й шпанками. Весною посадимо ще смородини й малини і зробимо захисну смугу з лісових дерев.

Яка була радісна, хороша робота! Ми всі наче стали дужчими, ніж були. Всі, хто працював на пустирі,— обвітрені, засмаглі. В Юрка лупиться ніс.

Я чув, як Захар Іванович розмовляв із садоводом:

— Цей наш сад,— каже,— продовження школи. Ви помітили, як загартувалися учні? Я не уявляю собі школи,— каже,— яка б не прищеплювала учням, крім знання, набутого в класі, ще й навичок фізичної праці вдома, в садку, в полі. Школа,— каже,— повинна прищеплювати учням...

А що вона ще повинна прищеплювати, я не дочув.

От тільки скажу, що ми всі, працюючи на пустирі, і вчитися стали краще, і наче полюбили один одного дужче. Мов і справді були всі разом у великому бою.

— Ну, піонерія,—каже Маруся,—почали з гри, а сад посадили. Та тепер гра скінчилася, тепер доведеться нам доглядати саджанці, охороняти їх від ворогів, ростити. І молодий сад ростиме разом з вами.

— А які ж вороги? — спитав Тимко.

— Про це ми дізнаємось на заняттях гуртка юних садоводів,— сказала вожата.— Хто хоче записатись у цей гурток?

Ну, тут з усіх боків почулось:

— Я! я!

Записались і Тимко, і Стьопа Проценко, і Юрко. Звичайно ж, і я. Того ж дня ввечері в нас було перше заняття гуртка. І знаєте, хто керує гуртком? Садовод колгоспівський Яків Романович. Ось хто!

Він нам розповів, як треба доглядати молодий сад, як вдобрювати землю, як формувати крону.

Ой, скільки ворогів у наших саджанців! Ми й не знали, що їх, отих ворогів, так багато. І страшні вороги, далеко страшніші за короля Будяка!

Тут ми й довідались, що яблуньки наші та інші дерева однаково, як малі діти. В люті морози з них може вимерзнути коріння, отож треба нагортати з осені біля стовбурів горбочки землі. Взимку і зайці можуть унадитись кору обгризати, треба й від них захищати сад. А влітку — гусінь. Та найлютіший ворог — посуха й суховій...

Яків Романович розповів нам, як треба боротися з цими ворогами. Проти зайців ми розвішували в садку паперові прапорці, млинки, тріскачки... Юрко добре вміє робити тріскачки, краще ніж я. Тільки повійне вітрець — тріскачка й застрече, а заєць — навтьоки!

От було весело, як почалася зима!

Снігу випало хтозна-скільки. Ми з Захаром Івановичем та з Марусею вийшли на снігозатримання. Скрізь між рядами саджанців ставили тинки, сплетені з хворосту, розкладали гілля. Бо на пустирі як завіє вітер, то й здуває сніг. А нам же треба зберегти в саду якнайбільше вологи.

Тимко Степура працює вже над новим винаходом. Він робить плужок, яким можна підпушувати в молодому саду міжряддя.

Я часто буваю в Юрка.

Ми читаємо з ним, вчимо уроки. Маленька Саса грається біля нас з лялькою. Тільки це вже інша лялька — велика, з синіми очима. Ми її зробили вдвох з Тимком і подарували дівчинці.

Був у нас недавно піонерський збір. Говорили на цьому зборі про те, як краще нам підготуватись до іспитів.

Всі ми і хвилюємось і радіємо. Та це ж уперше наш четвертий клас складатиме іспити. Ну, ясно, що кожному хочеться добре підготуватися, щоб не осоромитись. Захар Іванович каже було: «Не забувайте, що знання потрібні вам на все життя. Радянська Батьківщина вимагає від вас відмінних знань».

Учитель порадив, як нам треба повторювати те, що вже вивчено, як краще засвоїти правила. Потім почали наші піонери виступати, і кожний розповідає, як він готується до іспитів. Певна річ, піонери повинні показати приклад у підготовці до іспитів, один одному допомагати, підтягувати відстаючих.

Розділ десятий

«ЩАСЛИВИЙ» БІЛЕТ

Третя чверть спливла дуже швидко й непомітно. А з нею сплив і сніг, зійшов каламутною весняною водою.

Першокласники пускали в струмочках кораблики, приходили на уроки мокрі, забрьохані. Та то ж першокласники! Що їм? Немає в них ніяких іспитів, не треба їм ні хвилюватись, ні думати про те, щоб не провалитись.

А в нашому четвертому «А» ось-ось почнуться іспити. Ну, скільки тут лишилося — півтора місяця! Це ж кожний школяр знає, що четверта чверть найкоротша.

Ой, як пригріває сонце! Я взимку зробив біля порога хати снігову бабу. Очі в неї були з вуглинок, а рот з бу-

ряка. Тепер від баби і сліду немає. Навіть вуглинка — і ті спливали з водою.

Іноді ще буває нахмарить, наче ось-ось закрутить сніг. Аж воно не сніг, а дощ! Хлопці приносять у клас проліски — перші весняні квіти. Ввечері я чув, як у темному небі гелготали дикі гуси: вони поверталися з теплого краю додому.

У вихідний день ми ходили з Яковом Романовичем у сад обрізувати наші саджанці. Вони ще голі, жодна брунька не набухла, але мине тиждень-другий — і розкриються бруньки, викинуть перші листочки...

Яків Романович показує нам, як треба обрізувати. У нього садові ножиці, а в нас — гострі кишенькові ножики. Ножиці раз у раз клацають, так і стрижуть, так і стрижуть верхівки гілочок...

На заняттях гуртка юних садоводів Яків Романович уже розповідав нам, для чого потрібне таке обрізання. Адже коріння в саджанців при посадці було вкорочене, то треба вкоротити й гілочки, бо їм не вистачатиме вологи й поживних речовин.

Та в ці дні, сказати по правді, ми більше думали про наступні іспити, ніж про сад. Школярі ходили один до одного, разом повторювали пройдене, перевіряли один в одного знання. Захар Іванович знов попереджав, щоб ми не зубрили все напам'ять, а насамперед намагалися зрозуміти кожне правило.

Тепер усім нам було важче, бо доводилось не тільки вчити нові уроки, а й повторювати колишнє.

По кожному предмету я записав те, що найслабіше знаю. Наприклад, задачі на тройне правило та іменовані числа. Завів такий зошит, куди переписую слова, в яких роблю помилки. От я вже й знаю, що мені треба повторювати в першу чергу. Це Захар Іванович так порадив зробити.

Найважче мені розв'язувати задачі. От буває прочитаю задачу і раз, і вдруге, і втретє. І ніяк не придумаю, як її вирішити. Це така важка задача, думаю, що, мабуть, не розв'яжу!

А потім і згадаю, що вже не раз так було: здається, ніяк не вирішиш, а посидиш, поміркуєш і, дивись, вирішив!

А то ще згадую, як говорив Захар Іванович:

— Ось ти ніяк не розв'яжеш задачі з арифметики.

А як же розв'язували наші командири військові задачі на полі бою, коли треба було вирішити, як розбити озброєного до зубів ворога? Це, мабуть, складніше було? А ви ж командирами мрієте бути! Героями! Радянський офіцер — це високоосвічена людина, що керує нашої могутньою технікою.

От я і вирішив, що буду знову розв'язувати всі важкі задачі, які задавав нам учитель. Я поговорив про це з своїми товаришами, і Якимчук та Тимко згодилися приходити до мене: утрюх буде легше воювати з цими задачами.

Швидко минають дні. Надворі вже справжня весна, тепло, розпустилися дерева. Матері цілими днями немає вдома — все на полі. Бачу я її тільки пізно ввечері. Вона розповідає мені про те, як зійшли буряки, яка густа озимина на ланах, скільки гектарів засіяно пшеницею. А я їй — про школу, про товаришів, про іспити. Показую їй відмітки, і коли матуся радіє, що в мене п'ятірки й четвірки, мені робиться на серці так радісно, так весело, що всіх би так і обняв!

Іспити скоро, зовсім скоро!

— От би потрапив щасливий білет! — каже Тимко Степура. — Тоді — п'ятірка!

Почула Маруся, засміялася.

— Ти, — питає, — і справді думаєш, що існують щасливі й нещасливі білети? Це дурниці! То тільки в лотереї все залежить від випадку: виграв чи ні. А іспити — не лотерея. Тут кожний школяр може витягти щасливий білет, якщо він по-справжньому підготувався. Нещасливі білети потрапляють тільки ледарям!

А й справді, якщо все знаєш, то виходить, що білети всі щасливі, який не візьмеш — відповіси на п'ятірку!

Ви, мабуть, теж складали іспити, то скажіть, чому ці дні так не схожі на інші? От ідеш до школи і мов не йдеш, а сама земля тебе несе — так легко, так хорошо, наче ось-ось трапиться тобі якась невідома радість.

І всі дні носиш у грудях не звичайне, а... Як це сказати? Ну, співуче серце, воно враз озивається на все — як струна. Кожне слово вчителя здається особливим, а усмішка вожатої — такою, немов вона знає для кожного з нас щось дуже цікаве...

А підручники — старенькі вже, з помітками олівцем,

а то й з чорнильними кляксами — наче підморгують сторінками: «Ану, чому ми тебе навчили хорошому?»

Прощайте, прощайте, мої підручники четвертого класу. Трошки шкода розлучатися з вами. Кожна ж ваша сторінка мені так знайома, як своя долоня. З кожної вашої сторінки я довідувався про щось нове, чого раніше не знав, ви — мої щирі друзі!

Ось ці сторінки розказали мені про тайгу, про її природу, ріки, про людей, які живуть у тайзі. Ці — про гарячі пустелі, а ще інші — про Крим, про Кавказ... Вивчаючи урок, я побував у думках на шахтах Донбасу, видобував нафту в Баку, сходяв у Тянь-Шаньських горах на пік Перемоги, полював у тайзі на білку...

Де я тільки не бував, чого я тільки не робив, читаючи ваші знайомі сторінки, дорогі мої друзі!.. Ви мені розказали, що таке повітря, хмари, іній, електрика, як варять чавун, залізо і сталь. Знаю я тепер, як утворилась могутня держава, в якій ми живемо, як боролася з ворогами за свою незалежність і волю, і я горджуся тим, що живу в Радянському Союзі, непереможній соціалістичній країні.

А ось цей підручник учив мене правильно писати й розмовляти. Тепер у диктанті я майже не роблю помилок... Спасибі нашому вчителю Захарові Івановичу, що він навчив нас, школярів, любити ці підручники, він нам пояснював кожну сторінку, і вони немов оживали перед очима...

Коли я йшов уперше на іспит, стрічні люди так дивились на мене, наче хотіли сказати:

— Знаємо, знаємо, який сьогодні в тебе день! Ну, хай тобі щастить, хлопче!

А школа прибралась, причепурилася, всюди квіти, і ми, школярі, теж одягли все нове, прибрались, як на свято.

Перший іспит у нас був письмовий з української мови. «Яке ж оповідання доведеться переказувати? — думав я. — Чи зумію ж його гарно переказати?»

Коли Захар Іванович розірвав конверт і став нам читати, в класі була така тиша, що я чув, як стукає моє серце. Всі ми боялись пропустити хоч одно слово вчителя.

А переказ був такий: «Краснодонське підпілля». Це оповідання про те, як молодогвардійці боролися з німецькими фашистами, як вони слухали потай від німців радіо і потім по всьому місті розповсюджували листівки з закликком боротися з ворогами. А молодогвардієць Вася

Пирожок приклеював листівки навіть на спини фашистам.

Спочатку я обміркував усе оповідання і склав план переказу. А потім уже почав писати.

От тільки не знав я, як краще почати. Ніяк у мене не виходив початок. Що напишу речення, то й закреслю, то й закреслю... А потім подумав трохи і так яскраво уявив собі молодогвардійців, які таємно зібралися в кімнаті Олега Кошового. Горить лампа, віконниці щільно зачинені. А на варті стоїть Олена Миколаївна, мати Олега, і прислухається до кожного звуку. Як мені хочеться бути таким, як вони!

З цього я і почав. А далі вже все пішло гарно. Писалося легко, бо ж я ще й раніше читав про те, як краснодонці боролися проти фашистських загарбників, і сам не раз думав про Олега Кошового.

Глянув я на товаришів — усі голови поскилялися над партами, всі пишуть... «От, думаю, як би було гарно, щоб всі-всі, увесь клас написав на п'ятірку!»

Першим подав роботу Демко Наріжний, другим — Стьопа Проценко. Я подав третім. Та хоч Стьопа закінчив переказ раніше мене, а одержав тільки четвірку, бо в нього було дві помилки. Звичайно, про це ми дізнались пізніше.

Ех, а який я був щасливий, коли здав на п'ятірку письмову арифметику! Те, що я вдома багато сидів над задачником, допомогло! Я не дуже довго й думав — відразу зрозумів, як треба розв'язувати задачу.

А Сава Чубчик каже мені якось у коридорі:

— Щасливий ти, Музиченко, та не дуже.

— А чому? — питаю.

— Ще спіткнешся. Витягнеш нещасливий білет — і крапка.

— А чому ж він буде нещасливий, той білет, — кажу, — коли я все чистісінько повторив по граматиці. І вірші всі напам'ять знаю.

— А ось побачиш, чому! Заплутаєшся.

Досадно мені стало. Мабуть, думаю, завидки беруть Чубчика. А серце тільки «тбох!» Ой, гляди, Музиченко, що як і справді заплутаєшся?

Був у нас усний іспит з української мови. От сидимо ми в класі тихо-претихо. Слухаємо, як відповідають товариші. «Все це я знаю, — думаю собі. — Базікав Чубчик дурниці, тут для мене всі білети щасливі».

Аж ось і до мене дійшла черга.

— Музиченко Петро! — викликають.

Підійшов я до столу, взяв з купки білет і читаю. А серце чомусь знову «тьох, тьох!»

Глянув мимохіть на Чубчика, а він мені щось показує на мигах — а що, мовляв, не я тобі казав!

Як зараз пам'ятаю, що потрапив мені п'ятнадцятий білет. Перше питання в ньому було таке: «Придумати просте поширене речення. Вказати в ньому підмет, присудок і другорядні члени речення. Дати визначення підмета».

Що ж тут важкого? Хіба я не вчив граматики? Хіба не повторював її перед іспитами? Соромно було б четвертокласникові не знати, що підмет — це головний член речення.

Придумав я ось що: «Сьогодні всі школярі вийшли працювати в шкільний сад». Ну, розповідаю, де в цьому реченні підмет, де присудок. Захар Іванович посміхається.

— Бачу, Музиченко, що ти і в саду вмієш працювати, і граматику добре знаєш.

А поруч з Захаром Івановичем сидить дідусь із райвиконкому і теж посміхається. Радісно їм, що я добре відповідаю.

Сказав я ще напам'ять вірш «Якби ви знали, паничі» і розповів про дитячі роки Тараса Григоровича Шевченка.

— Молодець! — киває головою дідусь. — Досить.

А в коридорі зустрів Марусю. Бачу, що вона турбується, як ми відповідаємо.

— Ну, — кажу, — щасливий білет витяг! Усе знав!

— Аякже, — сміється вона. — Хто все знає, у того нещасливих білетів ніколи не буває!

А ще через два дні нам роздавали табелі. Глянув я — самі п'ятірки, одна за одною, а внизу написано:

«Переводиться в п'ятий клас».

Розділ одинадцятий

СУХОВІЙ

Як зараз пам'ятаю цей день. Сиділи ми втрьох у холодку на лавці під хатою: я, Юрко Якимчук і Степура Тимко. Розмовляли ми про минулі іспити, згадували, хто

як відповідав... Ми страшенно гордилися, що вже перейшли в п'ятий клас.

Спека була надворі така, що земля тріскалась. Уже кілька днів дув гарячий вітер. Як глянеш на обрій — немов жовта хмара стоїть від пилу. Навіть у холодку було задушливо, і пісок тріщав на зубах.

Коли це рипнула хвіртка. Дивимось — Яків Романович. Закурений, червоний від спеки і дуже заклопотаний.

— Сад на пустирі гине! — сказав він.

У мене серце так і обірвалось. Глянув на Степуру, на Юрка — і в них обличчя витягнулись від несподіваної звістки. Наш молодий сад, який ми насадили власними руками, за який воювали з королем Будяком, гине! Та що ж це?

— Не витримають саджанці такого суховію, — каже Яків Романович. — Так і палить, так і палить...

«Ось він, найголовніший ворог, — думаю, — про якого розповідав нам садівник, — суховій!»

— Та невже ж... невже загине наш сад? — вихопилось в Юрка. — Невже знову... знову там буде пустир? Чому ж ти мовчиш, тату?

...Ми не йшли, а бігли. Яків Романович навіть стримував нас:

— Та ви не летіть! Я за вами не вженусь.

Ось і пустир... Тільки тепер його так не можна назвати. Молоді деревця стали на ньому довгими стрункими рядами. Куди не глянь — всюди яблуньки, грушки, а далі — абрикоси, вишні, сливи... А ще далі невисока смуга лісових дерев, яку ми посадили весною. Та тільки які там дерева — просто прутики, та й годі!

Назустріч іде до нас Захар Іванович. Ми його ще здалека відразу впізнали, хоч і був він не в звичайній своїй кепці, а в широкому брилі.

— Ну, — каже, — подивіться, що робиться!

Пішли ми вздовж рядів, а молоді яблуньки стоять запилені, гарячий вітер кошлатить їм листя, тріпає... У деяких верхівки вже в'ялі, листочки жовтіють, скручуються в дудочку, опадають.

Яків Романович присів біля лунки, ножиком розгрібає землю, а вона мов камінь — не вколупнеш... Хоч і підпушували міжряддя, і навколо кожного деревця скопано, та ґрунт сухий, узявся грудками, вологи немає й краплі.

І от почуваю я, що в мене аж сльози підступають до очей. Так гірко стало, так боляче за наш сад. Як же ми дерезу та бур'ян викорчувували, як садили кожне деревце... Сподівались, що виросте на пустирі густий сад, молочним цвітом розцвіте, жовтітимуть соковиті яблука, груші... А воно...

— Захаре Івановичу... — кажу і боюся, щоб не заплакати. — Якове Романовичу... А що ж ми... так нічого й не зробимо? Хіба не врятуємо?

Подивився на мене Захар Іванович пильно так, у самісінькі очі зазирнув, скинув мені з голови картуз і долоною провів по волоссі.

— Треба все зробити, хлопчику, що можна... — сказав. — Сьогодні ввечері всі прийдемо сюди... всі школярі й піонери. Єдиний порятунок — добре полити кожне деревце. Ех, піросла б швидше лісова смуга, тоді б вистояв сад!..

— А зараз? Хіба не вистоїть?

— Кажу ж — будемо поливати. Я вже домовився — колгосп дає нам на допомогу пару коней та дві бочки. Тільки цього мало. Доведеться воду носити відрами аж з ставка. Був струмок, та висох.

Увечері, коли вже почало сідати сонце, на пустирі зібралася вся школа. У кожного цеберка або лійка. Наша перша ланка встигла випустити стінну газету в двох примірниках. Я був і редактором, і головним художником. Статті написали Юрко та Наріжний. Юркова стаття мала назву: «Врятуймо наш шкільний сад!» Здорово написав Юрко, я навіть не думав, що він так зуміє. Правда, йому допомогла Маруся. Вона сама теж написала статтю про те, яку користь дає сад і як школярі боролися з королем Будяком.

Одну газету ми почепили на дверях школи, а другу — біля сільради. Я бачив, що наші газети читали не тільки школярі, а й дорослі колгоспники. І це мені було дуже приємно, бо нашої ланці довелося таки добре попрацювати, щоб газета не спізнилась.

Воду возили з ставка у двох бочках.

Як тільки підвозили бочку, до неї з галасом кидались школярі і по черзі підставляли під бурхливий струмінь відра.

Бочки спорожнювались дуже швидко. Багато школярів носили воду просто цебрами з ставка. До нього було

далеченько, і тому кожне цебро несли по двоє, просу-
нувши під дужку палицю.

Я ходив до ставка з Тимком Степурою. Доводилося йти повільно і в ногу, щоб не розхлюпувати воду. А то цебро розгойдається на палиці, як колиска, що тоді з ним робити?

Зупинились ми спочинути. Глянув я — і так радісно стало, аж серце стріпнулось у грудях. Від ставка до саду простяглась рухлива ланка школярів. Похитувались на палицях відра й лійки. В саду скрізь булькала вода. Поливали обережно, щоб не розмивати в лунках ямок. А земля суха, затверділа, так і всмоктує кожну краплину...

— Пий, яблунько, пий! — приказує Юрко.

Повз нас проходить Захар Іванович з садоводом. Я чую, як учитель каже:

— А саджанці міцно тримаються при такій посусі. Хоча деякі почали вже всихати...

— Тому й тримаються, — відповів Яків Романович, — що взимку ми затримували сніг, а ранньою весною підпушили ґрунт. Зараз корінці тягнуть останню вологу. Ну, тепер нап'ються...

Чому воно так весело поливати деревця? Хоч і важко носити воду, а радієш. Мабуть, тому що рятуєш деревце від загибелі. Правда ж? Суховій хотів знищити сад, а ми всі, школярі, кинулись на порятунок. І радісно, що ми вміємо воювати з грізними природними явищами. Захар Іванович це часто каже — «природні явища». Ми дужчі за різні «явища»!

От ми з Юрком ллемо воду в лунку, а спрагла земля всмоктує її, всмоктує, і вода проходить усе глибше й глибше в ґрунт, аж до корінців. І я уявляю собі, як жовте, ніжне коріння оживає, починає пити вологу й жене сік угору, до кожної гілочки, до кожного листочка... Ех, яка ж хороша річ — вода!

Вже й сонце сіло, смеркло, а ми все ще поливали деревця. Вода в ставку тепла, рожева від заходу, а потім стала темною, і в ній затремтіла перша зірка, друга... Десь далеко закумкала жаба, відгукнулась інша, почався цілий концерт...

Колгоспівський грузовик підвіз сухого перегною, і ми посипали ним лунки навколо кожного саджанця. Це, звичайно, вже після поливки, як вода добре ввійшла в

землю. Яків Романович пояснював, що цим ми на довший час затримаємо вологу.

Біля деревця сиділа Маруся й руками перемелювала перегній, щоб він був дрібніший. У цьому ряді були її улюблені яблуньки, ми знали, що вона дістала їх в якогось садівника-мічурінця. Звали цей сорт «кальвіль біло-сніжний».

Ех, і спалося мені тієї ночі! А вранці моєю першою думкою було: «Ми дужчі за всякі там «явища»!

Я пригадав, що в нашому колгоспі на поля пущено воду з ставка. Вона біжить по трубах, а тоді рівчаками розливається по широких ланах. Та й польова смуга з лісових дерев уже підросла, і колгоспним хлібам не страшна тепер посуха.

А от наш молодий сад стоїть на голій місцині, відкритий для суховію.

Прислухався — ніби вітру немає, стих... Я мерщій скинув ковдру, похапцем одягнувся і через вікно вискочив на подвір'я.

Городами, через тини й перелази, навпростець подався на колишній пустир. В якомусь чужому дворі ледве не вхопив мене за штани чорний лютий пес. Та байдуже! Серце моє билось і від швидкої ходи, і від хвилювання. Аж віддих перехоплювало. Як наш сад?

Ось ставок. Легкий туман парує над ним, як прозора хмарка. Тут ми вчора брали воду. Тепер через кладочку — на луку, а за лукою, тільки перейти дорогу, вже й сад.

На низькій траві сивіє роса. Мої черевики враз стали мокрими.

З-за високого пагорка виднілася наша школа. Вікна на другому поверсі тепло-тепло рожевіли, мабуть, вони згори вже бачили, як встає над далеким обрієм сонце...

Я зупинився і притиснув до грудей руки. Здавалось, що так втишиться серце. Але швидше до саду!

Вискочив на пагорок. Увесь сад звідти видно як на долоні... Ось він, рукою подати!

Не пам'ятаю, як я збіг із пагорка. Знаю тільки, що рівні ряди яблуньок і груш немов бігли до мене назустріч, немов простягали до мене свої гілочки...

Підбіг я до них і завмер від радості: рідний сад наш ожив! Весело зеленіло листя. Хоч деякі листочки й пожовкли, вмерли, але напоєні водою деревця за одну ніч

одійшли, посвіжішали, немов умились росою. Я гладив руками гілочки, притуляв до обличчя, і кожний листочок був такий свіжий і прохолодний...

— Живі... Гарні ви мої... Хороші... — шепотів я, і радісно мені, і смішно, що я шепочу, як бабуся...

А молоді яблуньки стояли струнко, як солдати. І серед цього війська височіла та яблунька, яка залишилася ще від колишнього розсадника. Ми її зберегли...

Озирнувся я і враз побачив Захара Івановича з садом. Вони теж поспішали до саду. Я махнув їм рукою і з радістю побіг назустріч...

